

Кобзарі, бандуристи
та лірники Сумщини

Випуск II

гор Мовчан

Мистецький центр «Собор»

Кобзарі, бандуристи та лірники Сумщини

Випуск II

ЄГОР МОВЧАН

Спогади

Статті

Матеріали

ББК – 85.31 (4Укр-4Сум)
М-74

Видання видруковано за фінансової підтримки
Валентини та Гая Домазарів (Австралія)

Упорядкування та передмова
Олексій Вертій

М-74 Єгор Мовчан: спогади, статті, матеріали. - Науково-популярне видання. - Суми: Собор, 1999. - 64 с.
ISBN 966-7164-43-8

Життєвий і творчий шлях кобзаря Єгора Мовчана висвітлюється на основі спогадів та досліджень його сучасників. Подаються досі не публіковані архівні матеріали про репресії кобзарів у 30-х роках ХХ сторіччя, які допомагають глибше зрозуміти історію створення та побутування забороненої в радянські часи «Думи про голод».

Розрахована на фольклористів, учителів, викладачів лицей, гімназій, вузів, працівників культурно-освітніх закладів, усіх, хто цікавиться історією української культури та духовності.

М 4306021800-22 - без ого лош. ББК – 85.31 (4Укр-4Сум)
99

ISBN 966-7164-43-8

© Вертій О.І., 1999.
© «Собор», 1999.

«ДО НЬОГО ГОРНУЛИСЯ ЛЮДИ»

Оці, децю перефразовані слова, винесені в заголовок зі спогадів Глафіри Остапенко, якнайповніше виражають сутність такого явища в українській та світовій культурі як Єгор Мовчан. Справді-бо, він був свій і серед дітей, і серед сільської молоді, на весіллі чи то серед зібрання односельців на вечірній вулиці у неділю або якесь свято, серед побратимів, визначних письменників, композиторів, учених будь-то на нараді в Інституті фольклору та етнографії АН України чи Міжнародному з'їзді славістів у Москві. Кожен у ньому знаходив щось таке, що гармонувало з його почуттями, настроями, переживаннями, життєвими принципами та ідеалами, духовним світом у цілому. Одних пригортало до нього лагідність, безпосередність, інших – щось таємничо-романтичне, ще інших – простота і разом з тим глибина та неординарність думок, загадковість природи його незвичайного і неповторного таланту, висока національна свідомість, які сформувалися на ґрунті вікових традицій української народної культури, себто філософії, релігії, психології, моралі, етики і т.д., і т.п. У пропонованій читачам збірці спогадів, статей та документів ми й намагалися хоч якоюсь мірою пояснити природу таланту кобзаря, його характеру як народного співця-музиканта, що й зумовило те, що «до нього горнулися люди».

Безпосередність, ота щира і непоказна любов земляків Мовчана, яка струменить у їх оповідях, несе в собі неабиякий психологічний та культурологічний заряд. У полезору Марії Іваненко, Глафіри Остапенко, Петра Мовчана, Василя Корнієнка та інших авторів потрапляють явища повсякденного буття українського селянина кінця ХІХ – середини ХХ сторіч. Це і типово український одяг, форми дозвілля дітей і дорослих, характер взаємин між різними верствами сільської людності з одного боку та тієї ж людності й офіційної влади – з іншого. А поперед усього того як духовний центр – постать Єгора Хомича, простого і мудрого, винятково скромного і так само винятково сильного своїм внутрішнім світом. І тоді ті чи інші форми буття його земляків набувають особливого сенсу. А саме – морального і естетичного, синтезуються одне в одному, взаємодоповнюють одне одне, творячи своєрідний стиль не лише мислення, а й взаємин, буття Великої Писарівки у

цілому, в якому й криються джерела національної своєрідності, морально-етичного, естетичного, громадянського світу кобзаря, його впливу на світ нашого сучасника. Як і в «Перебенді» та «Гайдамаках» Тараса Шевченка, як у «Чорній раді» Пантелеймона Куліша він – духовний провідник у своєму оточенні, Божий Чоловік, провідник без будь-яких претензій на те, без будь-якої пози. Більше того, як особа тримається, так би мовити, на другому плані, як особистість же – могутньою силою свого внутрішнього ества зігриває, притягає до себе, облагороджує усіх. Йому, в його хаті, вклоняється академік і привселюдно просить у нього, як у батька, вибачення за те, що в тяжке воєнне лихоліття не забрали з собою на Схід. Так може вчинити лише аристократ духа. Але то й не дивно, бо ж Максим Рильський і справді-таки виховувався на традиціях українських аристократичних родин. А звідки ж той аристократизм у сільського старця? Бо ж з такою статечністю і, не біймося цього слова, гідністю (бо ж гідність і полягає не в протиставленні, а у взаєморозумінні, у відчутті єдності, розумінні ситуації і вмінні правильно з неї вийти, підтримавши, зігрівши своєю любов'ю й свого співрозмовника), з якою одказав йому Єгор Хомич у відповідь на вибачення, міг сказати також лише аристократ духа: «Дякуючи Богові, я залишився живим і здоровим, чого і Вам бажаю і не маю на Вас ніякого зла». От і скажіть, що то не є два крила душі нашого народу. Напрочуд сильні і дужі, напрочуд рівні і джерельно чисті. Вони ж бо своїми соками упродовж століть живили покоління наших предків у їх устремліннях до волі і щастя, тому так і злилися воедино у цій зустрічі, далеко не в кращі часи нашої історії. Отакий ми народ! Отакі сили нуртують у наших надрах! Дякуємо ж і отим простим та мудрим землякам нашого кобзаря, що зберегли у своїй пам'яті і передали те своїм нащадкам. То також традиція, то також вияв високої національної самосвідомості, яка, віриться, з новою силою вибухне у прийдешніх поколіннях на благо могутності й розквіту нації.

Вчитаймося у рядки спогадів Миколи Федієнка, Олександри Хархан, розвідок Федора Лаврова, Павла Охріменка, інших авторів, і в них також знайдемо відповіді на питання: чому так завжди горнулися люди до Єгора Мовчана? Відповідь ця – на поверхні: в ньому жив дух гайдамацьких кобзарів, посаджених на палі у Кодні, і тих, кого

замордували більшовики, запросивши ніби-то на з'їзд, а потім у лютий мороз викинули у яр, облитий водою, де вони, старі, немічні, незрячі знайшли свій кінець. І той біль, жадання помсти кривдникам, волення до духовно незрячих, до ошуканого народу вибухали громами, застереженнями, благаннями під час виконання «Невільницького плачу», «Марусі Богуславки», «Думи про втечу трьох братів з города Азова, з турецької неволі», пісень про Байду, Хмеля, Максима Залізняка, легендарну Бондарівну, творів Шевченка. І, як свідчать спогади, те зачіпало за живе, єднало в одне ціле – історію, кобзаря, слухачів.

«А «Дума про Леніна»?» – скаже хтось. Що ж, нехай ще раз прочитає спогади Олександрі Хархан та Івана Тарасенка. Їх, поза всяким сумнівом, доповнять й інші. Поки що переповімо розказане авторів цих рядків кобзарем Павлом Супруном. В останні роки життя, говорив він, Мовчан страждав на хворобу рук, йому геть покривило пальці. «Це мене Бог покарав за те, що я виконував «Думу про Леніна», – не втрачаючи почуття гумору, зауважував Єгор Хомич у колі близьких та знайомих. Бачте, є й таке свідчення.

На початку цього коротенького вступу про кобзаря було сказано як про явище у світовій культурі. Тут також усе на своєму місці. Щоб читачі переконалися в цьому, наведемо такі приклади.

У 1958 році Максим Рильський узяв кобзаря супроводжувати його доповідь про героїчний епос українського народу на IV Міжнародному з'їзді славістів у Москві і відкрив світові неповторний талант нашого земляка, нові грані виконавчих традицій культури українського народу. Після виступу Остапа Вересая на III Археологічному з'їзді в Києві (1874 рік) ми чогось подібного не знали. Тоді про Остапа Вересая заговорили в Англії, Югославії, Австро-Угорщині, Франції та інших країнах світу. Скажімо, французький професор Луї Леже під впливом українських народних дум у виконанні Остапа Вересая став активно пропагувати серед співвітчизників українську культуру, навіть читав для своїх слухачів курс української мови. Високу оцінку кобзареві дав професор Оксфордського університету В. Морфілл. Так було і після IV Міжнародного з'їзду славістів, у роботі якого брали участь представники Румунії, Франції, Англії, Данії, США, Австралії та цілого ряду

інших країн світу. Згодом Максим Рильський розповідав, що деякі з делегатів з їзду порівнювали мелодії дум у виконанні Мовчана з музикою Бетховена, були й такі, які стверджували думку, що взагалі важко порівнювати українські народні думи будь з чим.

Фольклорист, дослідник творчості кобзаря Федір Лавров також розповідав, що учені з Болгарії плакали, слухаючи «Невольницький плач», адже відчули в ньому подих трагічної історії свого народу. Індійський же професор С.К.Чаттерджи просив подарувати для академії наук Індії (можливо, в ньому також озвалося щось рідне й дороге) магнітофонні записи українських народних дум і пісень у виконанні Єгора Мовчана, що й було виконано з вдячністю. Теплі відгуки, високі оцінки залишили й інші делегати з їзду. «Кобзаря Мовчана, – писав проф. К.Чистов із Карелії, – мені пощастило чути вдруге. Я пишу «пощастило» без будь-якого перебільшення. Мені довелося слухати багатьох виконавців епічних пісень – російських, карельських, народів Середньої Азії і Кавказу, однак майстерність Є.Мовчана не йде в порівняння з тим, що я чув, своєю дивною музикальністю і виразністю передачі давньої традиції. Незабутнє враження справив на мене «Плач невольників».

«Мовчана почув я в Москві і про Монголію далеку згадав. Нехай живе довгі роки співець, який радує серця людей», – так висловив своє враження і почуття проф. Ор. Рінчен з Монголії. А проф. В.Пропп з Росії відзначив: «Виконання дум кобзарем Мовчаном справляє величезне враження. Чудове музичне та й літературне обдарування поєднуються із знанням народної традиції, того ґрунту, на якому це мистецтво створюється. Дуже ясний національний характер цієї творчості».

Що ж, такі оцінки авторитетних знавців фольклору та музики не лише ще раз пояснюють, чому «до нього горнулися люди», а й зобов'язують нас позбутися комплексу вторинності і вивчати життя та творчість Є.Мовчана, як і кобзарське мистецтво в цілому, у контексті світової культури. Проблема вже давно порушена і підстав для цього достатньо.

Олексій ВЕРТІЙ,
кандидат філологічних наук

СПОГАДИ

ГЕОРГІЙ ТКАЧЕНКО

СТРУНА ДО СТРУНИ

*Коли ж помрем і заростем квітками,
У споминах ще оживем не раз...*

Осип Маковей

Оживає і в моїх споминах мій щирий та любий приятель Єгор Хомич. Пригадую, як він зимового вечора у своїй теплій кімнатці Будинку ветеранів сцени, що в Пущі, розповідав про своє життя та музичне навчання.

«До музики, – казав він, – я прагнув змалку. І коли іноді, на прохання матері, доводилося покрутити коліщатко ліри жебрака-лірника, який замандрував до нашої вулиці, то був найщасливіший у світі.

Співи хлопців та дівчат я швидко перехоплював і майже всі їх знав, а особливо любив співання хору писарівської церкви, до якої у неділю мене водила мати або старша сестра Оксана. На подвір'ї церкви, після обідні, якась сліпая панночка іноді влаштовувала для селян платні концерти, співаючи під фісгармонію псалми. Її спів пам'ятаю і досі.

Років дев'яти мене віддали до харківської сліпечької школи інтернату, де я майже весь час жив у музичному оточенні. Школа мала свій сліпечький хор, у котрому і я співав, та оркестр струнних інструментів. Інструменти зберігали у кімнаті, що звалася у нас «карцирем», бо туди замикали на якийсь час хлопців за провину. Доводилося і мені там сидіти, та я і радий тому бував, бо за той час мав можливість і перепробувати та пограти на всіх інструментах.

Сліпечька школа дала мені перші підстави музичної грамоти, а головне – там я навчився читати і писати. З вдячністю про неї згадую, жалкую, що не до кінця довелося там пробути, бо княгиня Уварова, фундаторка цього інтернату, померла, і школу розпустили за браком коштів. І я повернувся вже підлітком до Писарівки. Вдома знали, що мрію стати музикантом, через те віддали в науку до відомого кобзаря Степана Пасюги, який мешкав не дуже далеко від нашого села.

За старосвітськими кобзарськими звичаями, спершу треба було відробити панові-майстру кілька років, а тоді вже тільки навчатись грати. З сього почав і я: хоч яка була негода, ходив по селах, прохаючи «сліпому-невидющому». Одного разу в злую зимовую хуртовину, не потрапивши додому, ледь не загинув. Добре, що проїжджі люди підбрали на дорозі занесеного снігом і майже замерзлого. І тяжко хворого забрала мене сестра додому.

Прийшла весна. Одужавши, я знов замріяв про бандуру, бо ходити з торбиною просто жебрачить ой як не хотілося.

Прочувши, що в одного дядька на селі є аж дві бандури, ми з сестрою Оксаною, прихопивши грошей, пішли до нього поспитати, чи не продасть нам яку небудь. Погравши на одній, він продав її, і ми хутенько повернулися додому. Оксана побігла на роботу в поле, а я, zostавшись сам у хаті, почав, хвилюючись, пробувати бандуру. Вона була зовсім розладнана, я почав підтягувати струни, стрій не держався. Я і так, я і сяк. Проморочившись із нею кілька годин, употів, розхвилювався, не витримав і кинув її на долівку, потоптав у розпачі ногами, сів на лавку й з розпачу заплакав. На ту мить убігає до хати Оксана, побачила таке, та й заголосила: «Ой, Єгоре, що ж ти наробив? Ми ж за неї віддали свої останні гроші».

«Не ту бандуру надлив мені, сліпому, дядько, котру пробував».

Щоб виправдатися перед своїми, понадягав я на себе все найстаріше, почепив торбину на плечі та й знов побрів по селах прохати «сліпому-невидющому».

Мандруючи селами, прочув, що один дід столяр уміє робити бандури. Розпитуючись у людей, найшов я того діда. Приходжу до нього та уклонившись низенько, й питаю:

– Казали мені люди, що ви вмієте робити бандури?

– Та робив колись.

– Може б ви і мені, дідусю, зробили?

– Зроблю.

– А що вона буде коштувати?

– Іди заробляй побільше, а тоді видно буде.

Пішов я заробляти, та так уже старався, як міг.

Через кілька місяців, назбиравши аж 15 карбованців, прийшов я знов до діда.

– Ну як, дідусю, зробили бандуру?

– Зробив, ось вона, – та й провів пальцями по струнах. Мені аж дух перехопило.

– А що, – кажу, – вам за це? У мене, мабуть, і грошей не вистачить?

– Та що, – відповідає добродій, – з тебе взяти? Давай на пляшку.

– Глузуйте з мене, діду?

– Зовсім ні, – каже суворо.

Я йому в ноги. А він підхопив мене й сказав:

– Хай же щастить тобі з нею, мій голубе!

Узявши з моїх грошей тільки на могорич, одвів мене до комори спати, бо вже пізно було, а сам послав свою стару по оковиту та по кума, з котрим і проспівав майже всю ніч.

Не спав і я. Не вірячи самому собі, перебирав струни вже власної бандури. І справді, з того часу почало мені щастить...»

Маючи колись сліпого батька, знаю я, яке то воно, сліпецьке щастя.

«... Перш за все, я вже не жебрак, а співець. Хоч ще нічого й не граючи на бандурі, тільки прибренькував щось до свого співу, а слухачам і те добре здавалось. За юнацьких років голос у мене був добрий. Співав же я все те, що чував од Пасюги та сліпої панночки, додаючи до того пісні, що на той час ходили.

Грати на «дідовій бандурі» навчився швидко, бо вона була проста – на 20 струн – і підстроював я її до свого голосу. І так ізжився з нею, що стала вона всім моїм життям. Мені здавалося, що грати на ній треба, обнявши та пригорнувши до свого серця. Ні шкіль, ні систем ніяких я не знав, а навчався так, як мені самому здавалось краще. Півтонів на ній зовсім не було, а дерев'яні кілочки давали можливість будь-якої миті перестроювати її до якої завгодно пісні.

Обійшовши з нею всі села навкруг Писарівки, навчившись уже добре грати, я кінець-кінцем потрапив аж до самого Харкова, вибрав там собі куточок біля університету, та й співав студентам від щирого серця. В Харкові я невдовзі познайомився з деякими бандуристами, став пильно прислухатися до їхньої гри та співання, перехоплюючи від них те, що мені подобалося. Особливо багато допоміг мені сліпий кобзар Никоненко, котрому я і по сей час вдячний.

На «дідовій бандурі» я грав досить довго, але оскільки тоді вже почали робити складніші – з багатьма басами та приструнками, то й я, щоб задніх не пасти, вирішив зробити собі таку. Роздобув доброго кругляка червоної верби, сушив його більше року в борошні, щоб не порепавсь, та й замовив доброму майстрові. Бандура добряча вийшла, голосна така. І хоч вона була багато складніша від

дідової, опанував я її швидко, а дідову залишив. На цій бандурі я грав усі роки, аж доки подарували мені ось цю останню, зовсім сучасну, з півтонами, на 50 струн. На сей час бандурне діло я знав уже добре, але тримання самого інструменту залишив таке, до котрого звук із самого початку, так мені здається найкраще, бо як голос, так і супровід ідуть в одному напрямі, а ліву руку довелося залишити тільки на басах, бо грати нею на приструнках через півтони стало неможливо, хоч користуватись цими півтонами майже не доводиться.

Сучасні бандури, хоч і голосні та багаті на струни, та дуже ж уже складні й важкі. Опанувати таку бандуру самому, як це доводилось мені, зовсім неможливо. Та й носити такий тягар від села до села я не зміг би. До того ж коштовні вони дуже, і коли б такий бідолага, як був я, забажав придбати бандуру та сам навчитись на ній грі, то мрія не здійснилася б.

А найголовніше – бринять вони зовсім не так, як старосвітські, до котрих належала і моя перша «щаслива дідова бандура».

Отак казав Єгор Хомич, сумно зітхнувши.

Немарно ж минуло твоє життя, мій любий друже. Торкаючись натхненною рукою до струн своєї бандури, торкався ти і до найпоетамніших струн наших сердець, розбуджуючи в них найкращі почуття.

МАРІЯ ІВАНЕНКО

ЄГОР МОВЧАН У МОЇЙ ПАМ'ЯТІ

Я жила на тій же вулиці, що й кобзар, тож слухала його десь із десятирічного віку. Співав він і про любов, і про смерть, і про різні трагічні сторінки в житті людини. Співав «Думи мої, думи мої...», а ще:

*В тридцять третьому году
Дождали привілля,
Ще й поїли лободу,
З кукурудзи билля.*

Співав і про війну. Викривав наших, які були і на нашій стороні, і на німецькій та чинили кривди.

Як співав пісню, а репертуар був багатий, кобза аж плакала. Аж моторошно ставало на душі, особливо, коли згадували про голод. Тоді про це не говорили, а воно ж було нами пережите і вистраждане. Його гру, як і його самого, дуже любила молодь, тож і

запрошували на весілля. Коли грав, у всіх прямо радісно ставало на душі, ноги самі просилися до танцю. Співав і весільні пісні.

Одягався просто: дешевенький костюм, пальто. Літом ходив у картузі або брилі, зимою – у шапці. Носив довгу вишивану українську сорочку, підперізувався чорним поясом. Ще мав чорні штани та чоботи.

В хаті, типово обставленій, на стіні висів портрет Тараса Шевченка. Були вишиті рушники. Стояла піч, на якій було багато книжок для сліпих та різних текстів пісень, написаних кобзарем, та друкованих нот.

Як виїжджав до Києва, Харкова, Москви, Сум, Белгорода, то йому давали школяра в провідники.

В останні роки життя до нього часто приїздили кореспонденти. Пізніше вони хотіли зробити з хати, в якій жив кобзар, музей, але сусіди спалили хату.

ГЛАФІРА ОСТАПЕНКО

В АТМОСФЕРІ ЛЮБОВІ ТА ПОВАГИ

Коли я була молодою, дівувала, то не раз слухала кобзарів Степана Пасюгу та Григорія Кожушка, а пізніше і Єгора Мовчана, якого я найбільше і пам'ятаю. Всі вони були звичайними сільськими дядьками. Кожушко був говірким, любив спілкуватися, а Пасюга, навпаки, був замкненіший.

Єгора Хомича Мовчана пам'ятаю десь з 18 років. Ми збиралися на «колодках». І ось біля «колодок» проходив чоловік. Старші дівчата затримали його і попросили щось заспівати. Той довго бурмотів, а потім таки присів. Обличчя його прояснилось, провів по струнах та й затягнув «Ой, Морозе, Морозенку...». Дівчата похилили голови і слухали.

Виконував він твори на різну тематику. Це і думи «Про трьох братів самарських», «Невільницький плач», і пісні «Козак Максим Залізник», «Думи мої, думи мої...», «Літа орел, літа сизий...», «Віють вітри, віють буйні...», «Заповіт», «Їхав козак за Дунай», «Поза гаєм, гаєм трава зеленіє...» і т.д. Знали ми тоді і його думу «Про голодомор». Хто слухав кобзаря, то ставав, мов зачарований, витираючи сльозу, що наvertsалась на очі, бо йшлося в тих піснях про долю скривджених та безправних.

Кобзар закликав не коритись, йти на боротьбу. Інколи Мовчан, перед тим, як заспівати, розповідав, про що йтиметься в думі, а далі грав і співав.

Батько і мати, брат і сестра його наймитували. Батько побував

у Причорномор'ї, біля Азовського моря і в багатьох інших місцях. Мати Ганна Герасимівна Коханівна добре співала і танцювала. Увесь рід Мовчанів дуже музичний.

Влада не приділяла Єгорові Мовчану якоїсь особливої уваги. Жив здебільшого за рахунок людей. Проспіває, ті йому щось дадуть. У хаті стояло якесь металеве ліжко, а на ньому – ряднина ткани та подушка. Одягався скромно. Це вже після відзначення 60-річчя від дня його народження та клопотань Максима Рильського призначили пенсію.

У Великій Писарівці прості люди його завжди любили, запрошували до школи, на концерти, часто можна було зустріти на весіллях. У святкові дні, як правило, люди збирались на вулиці, і коли Єгор Хомич проходив поблизу, запрошували до гурту, щоб загравав. Його пісня була така зворушлива, що дехто пускав сльозу.

ПЕТРО МОВЧАН

МИ ГОРДИМОСЯ НИМ

Батько дуже любив слухати співи кобзарів. Як про справжнього майстра відгукувався про Григорія Кожушка. «На всі теми у нього була своя дума, своя пісня», – говорив не один раз. Співав про Морозенка, про Байду, пісні на слова Шевченка, гумористичні, соціально-побутові. Часто співав «Шалійте, шалійте, скажені кати».

Біля нього завжди збиралось багато слухачів. Одного разу його забрали до тюрми і довгенько не було в Писарівці. А коли прийшов, то без кобзи – відібрали. Купив собі нову. І знову пропав, але вже на більший строк. Я чув від людей, що він мандрував аж до Воронежа, Казані. Коли заробив непогані гроші, то повернувся додому. Отак і ходив туди-сюди. Піде – заробить, прийде і знову піде. Розказували, що жив у якогось професора, співав йому. Потім цей професор приїжджав у Писарівку, забрав Кожушка та Пасюгу і поїхали на море, мабуть, лікуватися. Виступали там. Після цього він став пропадати усе частіше. Певно, запрошували співати. Він ото співав, а за це його в тюрму саджали. Але якісь професори поклопочуться і його відпустять. Помер, коли мені було років 13-14. Поховали на кладовищі, оградку поставили, доглядали.

Та все-таки більше я пам'ятаю Мовчана. Це був кремезний, сивий чоловік, носив бавовняний костюм, хромові чоботи та картуз. Був дуже спокійною, навіть на диво спокійною, лагідною, доброзичливою (саме тому, можливо, навіть собаки не кидались на нього) людиною. Яка людина про щось запитає, то відповідь.

Сидимо було з хлопцями на дереві, аж чуємо співає хтось так красиво, що аж дух перехоплює. Сплигуємо і біжимо. Дивимось – натовп стоїть. Жінки, які пішли по воду, покидали цеберки і слухають Мовчана. А той виводить. Дивиться перед собою, наче щось бачить, і співа. Жінки слухають, та й заплачуть, а чоловіки такі серйозні. Перед тим, як заспівати, він децю розповідав. Особливо любив про козаків. А далі співав. Люди просили просто заграти, проспівати, а що саме – кобзар сам здогадувався. Коли щось закінчував сумне, болісне, то тоді скаже: «Ну що, заграють веселе?» А ми: «Ага!» Він і загра. Всі повеселішають. Ми починаємо сміятись, борюкатись, пил – стовпом. Він дограє, стане, поклониться. Тоді жінки гроші дають, хто побіжить додому по щось – чи то по хліб, чи то по пиріг. Мовчан не відмовлявся, але брав не як жебрак, а статечно. Коли піднімався і йшов, то ми довго бігли за ним.

Єгор Хомич любив ходити скрізь. Найчастіше його супроводжувала сестра. А інколи діти. Він дасть їм гроші на цигарки, а хлопці і тягнуть за ним бандуру. На шиї носив хрест. Ніколи не пив спиртних напоїв, навіть на весіллях, і ніколи не висловлювався грубо. У всьому йому помагала сестра. Вона ж записувала складені ним твори, а кобзар підбирав до них мелодії.

Ходив кобзар не тільки з сестрою, а й сам. І людина, яка не знала, що він сліпий, не могла про це здогадатись. Особливо любили і поважали його діти: коли він ішов сам, то нерідко вони гуртом бігли за ним і проводжали. Деякі застерігали Мовчана, щоб не ходив сам, але той у відповідь відказував: «Я відчуваю землю, по якій іду, і коли це дорога, по якій я ще не ступав, вона починає віддавати холодом та ворожістю».

Звісно, раніше на весіллях не було магнітофонів та естради, а запрошували музик. Його часто запрошували до школи, де він виступав не лише в актовому залі, а й у класах.

Коли великописарівці дізнались, що до селища їдуть люди з міста, а з ними й начальство, то сполошилися. Особливо забігала місцева влада. Найперше почали лагодити його хату. Далі кинулись залагоджувати дороги. З Києва приїхав Максим Рильський, прибула Охтирська районна влада. Машин 10-15 було. У клубі відбувався святковий концерт, на якому виступав Є.Х.Мовчан. Далі всі поїхали до нього додому. Після того про кобзаря почали з'являтися замітки, статті у газетах.

Офіційна влада ставилась до нього добре, утисків від неї не відчував, але й особливо вона про нього не турбувалась. Почали це робити тоді, коли приїхали гості з Києва.

Великописарівці були дуже раді, що звичайна людина просла-

вить їх на всю Україну, і коли проводжали до Києва, то йому селищна рада виділила гроші на дорогу. Проводжати вийшла вся школа, діти були з квітами, побажали щасливої дороги. Голова райвиконкому виголосив прощальну промову. Через деякий час після від'їзду до нього їздили представники райвиконкому і сказали, що йому дали квартиру. Згодом односельці кобзаря побачили у газеті некролог, який повідомляв, що Є.Х.Мовчан помер. Ще раніше за нього померла сестра. Така звістка щемким болем відгукнулася в наших серцях.

ВАСИЛЬ КОРНІЄНКО

ВЕЛИКОПИСАРІВСЬКІ СТЕЖКИ КОБЗАРЯ

Про те, що в Великій Писарівці живуть бандуристи, я вперше почув від свого батька, який був хоч і малограмотною людиною, але великим шанувальником української народної пісні та кобзарського мистецтва зокрема. Саме він розповів мені про талановитих бандуристів Григорія Кожушка, Степана Пасюгу, Єгора Мовчана. Найбільше батько цінував Гигорія Кожушка, який, будучи сліпим від народження, мав непоганий голос, добре грав, своїм співом чарував слухачів. Він, до речі, дуже багато подорожував, побував в Одесі, Катеринославі, Москві, Петербурзі, де співав у людних місцях. Саме за пропаганду української пісні його не раз кидали у так звану «холодну», а потім висилали з Москви і Петербурга.

Кожного разу після повернення з мандрів він розповідав моему батькові про пригоди, про те, що чув під час цих мандрів. І це не випадково, бо Григорій Кожушко був з моїм батьком у непоганих взаєминах.

До речі, кобзар мав сім'ю. Соєму синові Семенові присвятив вірш «Заповіт», у якому радив йому бути працьовитим, любити і не кривдити людей, допомагати бідним, берегти свою землю, боронити її.

Помер Григорій Кожушко у Великій Писарівці і похований на Миколаївському цвинтарі.

Степан Пасюга також був сліпим від народження, мав красивий голос, добре, навіть віртуозно грав на бандурі, але був не дуже товаришським, навіть обережним, у далекі мандри не ходив. Його «географія» обмежувалася Охтиркою, Харковом, Белгородом. Помер Степан Пасюга у 1933 році під тиним у селі Головчинко Грайворонського району Белгородської області.

Єгор Мовчан був учнем Степана Пасюги. Він народився зря-

чим, але у дитинстві перехворів віспою і в сім років втратив зір. Пройшовши відповідну науку гри на бандурі, молодий Єгор почав самостійно заробляти на хліб. Він співав на базарних майданах у Великій Писарівці, Грайвороні, Борисівці, Богодухові, Охтирці та у навколишніх селах. Лише у другій половині 20-х років насмілився сягнути Харкова. Як і його учитель Степан Пасюга Єгор Хомич був надзвичайно обережним.

Уперше я побачив його в травні 1933 року. Була неділля. Після обіду вся сільська дітвора вешталася по вулиці. Я зі своїми однолітками грався біля колодязя, неподалік від хати. До нас підійшов гурт людей. Деякі почали пити воду, деякі сіли відпочивати на колодках, що лежали біля двору. Як виявилось, то були учасники художньої самодіяльності районного Будинку культури, які йшли у сусіднє село Олександрівку давати концерт. Серед них був і Єгор Мовчан, бандурист, середнього зросту, худорлявий, з глибоко запалими, майже заплющеними очима, рідким русьвим волоссям. Пальці на руках мав довгі, чутливі. Був одягнений у сірі штани, білу полотняну, на випуск, сорочку, комір, манишка, краї рукавів і низ якої були вишиті нитками вишневого кольору, а підперезаний чорним поясом з китицями. На ногах були добряче стоптані, але ще досить хороші, шкапові витяжки з довгими, аж до колін халявами. Він сидів на колоді, а біля нього у полотняному мішку стояла його бандура, нагадуючи мені прядку моєї мами.

Згодом почали підходити молодіці, які сиділи біля дворів, чоловіки і почали просити, щоб Єгор Хомич заспівав. Він довго вагався, а потім розв'язав мішок і витяг звідти бандуру. Саме тоді я вперше побачив цей інструмент. Єгор Хомич заспівав дві чи три пісні, але на все життя я запам'ятав одну з них. Це «Задумала стара баба та й забагатіти». Пізніше я чув у виконанні Єгора Хомича «Бондарівну», «Плач невірників» та багато інших творів.

У 1958 році я працював завідувачим кабінетом політосвіти Великописарівського райкому компартії України і брав безпосередню участь у підготовці до 60-річчя від дня народження Є.Х.Мовчана. Відзначення ж цього ювілею відбулося з ініціативи і за кошти Інституту фольклору та етнографії Академії наук України під керівництвом і за участю М.Т.Рильського. «Батьки» області і району зустріли цю ініціативу без особливого захоплення, але діватися було нікуди, тому змушено готувалися до ювілею.

Тижнів за три до ювілейної дати у Велику Писарівку прибув один із завідувачих відділів згаданого вище інституту і безвизно

Тост за здоров'я ювіляра
виголошує Максим Рильський

керував усією підготовкою. У районі, щоправда, створили комісію по підготовці до ювілею, яку очолив другий секретар райкому партії, а я у нього був за доручення. Так, селищній Раді народних депутатів та правлінню місцевого колгоспу імені Хрущова було доручено відремонтувати хату Є.Х.Мовчана та огорожу навколо неї. Також наводили порядок у селищі, готували місця для проживання в готелі гостей із Києва, Сум, яких передбачалося до 100 чоловік.

У день святкування ювілею, а це була субота, до Великої Писарівки о 15 годині приїхав Максим Рильський та директор Інституту фольклору та етнографії АН України Федір Лавров на темно-коричневому ЗІМі. За дорученням голови комісії я супроводжував їх до хати Єгора Мовчана. На подвір'ї нас зустріла сусідка і повела до хати. Переступивши поріг, Максим Рильський низько вклонився Єгорові Хомичу і сказав: «Дорогий Єгоре Хомичу! Я дуже прошу тебе, як батька, прости мене і наш Інститут фольк-

На ювілейному вечорі

лору та етнографії за те, що у тяжке воєнне лихоліття ми покинули тебе і втекли на Схід, рятуючи свої душі». «Дякуючи Богові, я залишився живим і здоровим, чого і Вам бажаю і не маю на Вас ніякого зла», – відповів Єгор Хомич, плачучи. Після цього вони обнялися, поцілувалися. Далі Максим Тадейович привітався з сестрою кобзаря Оксаною, подякував їй за те, що вона зберегла у тяжкі роки для України такий скарб, як Єгор Хомич.

Гостей запросили до столу. Було виголошено два тости: за здоров'я ювіляра та за здоров'я його сестри Оксани. Згодом Максим Тадейович запитав Єгора Хомича про те, чи не думав він про переїзд до Києва, де йому і його сестрі запропоновано пристойне проживання, але останній відмовився, мотивуючи тим, що його сестра хоче бути похованою поруч з батьками. Залишити її одну він не може. Забравши Єгора Хомича та його сестру Оксану, десь о 17 годині повернулися до райкому партії, а о 18 годині в районному Будинку культури розпочався ювілейний вечір.

З привітанням виступив Максим Рильський, який знову попросив вибачення у Єгора Хомича за те, що його залишили у скрутну годину, потім поздоровив із 60-річчям, подарував нову бандуру із зображенням Тараса Шевченка і побажав міцного здоров'я, довгих років життя, творчої наснаги. Також були вручені подарунки сестрі ювіляра. Потім з привітанням виступили: директор Інсти-

туту фольклору та етнографії АН України Федір Лавров, поет Олександра Ющенко, драматург Василь Минко, прозаїк Василь Козаченко та інші. Завершився вечір концертом художньої самодіяльності. Чільне місце у ньому зайняв виступ капели бандуристів, яка у складі 12 чоловік прибула з Києва. Вечір транслювався по місцевому радіо, його було відзнято на кіноплівку, зроблено велику кількість світлин. А докладно звіт про цей вечір було надруковано в одному з номерів журналу «Україна» за червень чи липень 1958 року. До речі, саме цій події було присвячено все число журналу.

Додам і таке: другого дня під час відзначення ювілею, тобто в неділю, Максим Рильський зустрівся в районному Будинку культури з учителями та учнями шкіл Великої Писарівки.

Із своїх особистих спостережень за Єгором Хомичем Мовчаном додаю, що він був не абсолютно сліпим, а трохи бачив. Краще відрізняв білі предмети, гірше – темні. Про це він і сам говорив мені. До того ж, мав надзвичайно тонкий слух. Чув, наприклад, найменший шурхіт у кімнаті, на якій ми, зречі, навіть не звернули б уваги.

МИХАЙЛО ГОРДІЄНКО

КІЛЬКА ЗГАДОК ПРО КОБЗАРЯ

Наше батьківське подвір'я знаходилося неподалік від тієї вулиці, де проживав Єгор Хомич Мовчан. Разом з ним в оселі мешкала сестра Оксана. Як і брат, вона теж була інвалідом, хоча, на відміну від нього, бачила.

Розповім про епізод під час окупації німцями Великописарівського району. Так от, на нашій вулиці жив заможний селянин Дмитро Кислий. З якоїсь нагоди він запросив гостей, у тому числі й Єгора Хомича Мовчана. Дуже добре пам'ятаю, що тоді кобзар співав щось на зразок частівок, у яких зневажливо говорилося про Сталіна (називав його Йоською) та бюрократів від влади. Але після війни цих частівок у його виконанні я більше не чув, бо обставини, звісна річ, змінилися. Тоді у його репертуарі вже була «Дума про Леніна», яку він співав у школах, куди його запрошували, та інших заходах.

Починаючи з 1955 року, я працював директором районного Будинку культури. Одного разу зателефонували з Сум і сказали, що треба підготувати виступ учасників художньої самодіяльності, бо на ювілей Мовчана прибудуть високі гості з Києва.

Тоді ж я одержав доручення від нашої місцевої влади побувати

вдома у Єгора Мовчана, подбати, аби там було все гаразд. Скажу, що хата, де жив кобзар з сестрою Оксаною, була непоказна. Тому довелося дещо купити на вікна, полагодити паркан, навести порядок довкола, а жінки-колгоспниці побілили хатину всередині.

Згодом до Великої Писарівки дійсно завітали великі гості з Києва на чолі з відомим поетом М.Рильським. Були в тій делегації й бандуристи, які виконали під час урочистостей чимало пісень, дум.

Невдовзі кобзар переїхав до Києва.

ОЛЕКСАНДРА ХАРХАН

ЗУСТРІЧ НЕЗРЯЧОГО З НЕЗРЯЧИМ

Легіт теплого весняного вітру легко вривався у відчинені вікна, ніжив і настроював кожного на щось поетичне, піднесене. Ми плели валізки, але робота йшла якось не так як завжди: чекали ж бо Єгора Мовчана. Про кобзарів чули багато ще з дитинства, а от з живим зустрічатися нікому не доводилось. Тому й хвилювалися. До того ж для нас, працівників Сумського учбово-виробничого підприємства Українського товариства сліпих, таке знайомство мало особливий сенс. Більшість були молоді, нерозв'язаних проблем перед нами стояло багато. Отож і не терпілося узнати, як такі та подібні проблеми у своєму житті розв'язував Єгор Хомич, хотілося повчитися у нього.

І ось довгождана хвилина настала. У супроводі Максима Рильського кобзар зайшов у наш цех. Від них одразу повіяло чимось таким, що його важко зрозуміти і передати, його просто потрібно відчутти й пережити. Максим Тадейович став осторонь і в розмову майже не втручався, а Мовчан спочатку розповідав про себе, про бандуру. Всі слухали з особливою цікавістю. Потім узяв до рук бандуру, ледь торкнувся струн. Досі незнана мелодія заповнила кімнату, кобзар почав виконувати «Думу про Леніна». Та вона не викликала якогось захоплення, більше того, прозвучала дисонансом до наших сподівань і попередньої розмови. Як у самому змісті, так і у виконанні вловлювалась надуманість, тому ніхто не сприймав її. Присутніх навіть почало охоплювати якесь розчарування, втома. Відчувалося, що й кобзар виконував її під моральним і психологічним тиском, що запропоноване аудиторії йшло не від щирого серця й для нього самого було чуже. Та коли Єгор Хомич став виконувати пісню «Про Хмеля», думи «Невільницький плач», «Маруся Богуславка», «Про втечу трьох братів з городу

«Азова, з турецької неволі», пісні на слова Тараса Шевченка – у цеху запала тиша. Іноді навіть втрачалося відчуття реальності: його голос, перегри, мелодія в цілому, рецитації переносили у якийсь дивовижний світ, у якому слухач ставав безпосереднім учасником подій. Сама себе відчувала, на разі, в турецькій неволі, на морі чи то в безмежному степу. Потім знову поверталася у реальність, але на те відчуття накладалося інше: серце завмирало, по тілу, здавалось, повзли мурашки. Цього не можна назвати просто слуханням. Це була і драма твоєї душі, що зливалася з великою драмою твого народу. З такого самозабуття виходили не одразу навіть тоді, коли стихали останні акорди. До того ж у Сумському драмтеатрі в той час ішла вистава за драмою «Маруся Богуславка», яку ми відвідували, і то якось гармонувало, поглиблювало загальну атмосферу, протиставляючи у підсвідомості минуле і тогочасне, навівало тугу і біль, які, все-таки, викликали не розпач та безнадію, а віру в щось світле, сильне, нездоланне.

А потому продовжувалась тепла невимушена розмова. Він незрячий, і ми так само незрячі ділилися тим, чим жили, що переживали. Мені здається, що Мовчан і Рильський завітали до нас не просто на зустріч. Єгор Хомич, очевидно, сподівався знайти собі серед нас учня. Чому так думаю? А тому, що у його розповіді відчувалась якась тривога, передчуття чогось непоправного, якісь недомовки з прихованим, але й очевидним драматичним підтекстом. Після закінчення виступу був особливо близьким. Запропонував, як ми говорили, руками подивитися бандуру. Пам'ятаю, як ми її ніжно гладили, брали до рук і я невміло взяла кілька акордів, якщо можна так сказати. Інші також уперше в своєму житті доторкнулись до цього чарівного інструмента. В атмосфері загального пожвавлення він непомітно сказав, що раніше в Україні було багато кобзарів, але вони загинули. Як – не говорив. Згодом знову не досить виразно натякнув на якийсь з'їзд і його трагічні наслідки. І тут же наголосив, що він тоді хворів, що не було поводири, а тому не брав участі в тому зібранні. Ми, звичайно, не розуміли усього того до кінця і тільки згодом дізналися про насильницьку страту народних співців під Харковом у 30-ті роки.

Цікавився також, чи навчаємося гри на якихось музичних інструментах. У нас був оркестр народних інструментів і ми розповіли про його роботу, про те, що дехто навчається у музичній школі по класу баяна.

– А чому ви, незрячі, не вчитеся гри на бандурі? – з тривоною в голосі запитав нас.

— З радістю навчилися б, але в Сумах немає можливості це зробити. Немає класів бандури, — такою була наша відповідь.

Вона, очевидно, вразила Єгора Хомича, бо він лише промовчав на те, важко зітхнувши.

...Уже понад сорок літ збігло за водою після тої зустрічі у 1958 році. Та вона й досі не вивітрилася з моєї пам'яті і не вивітриться ніколи, бо ж у роки мороку він воскрешав дух наших предків.

ІВАН ТАРАСЕНКО

БУЛА ЗИМА З ВІДЛИГОЮ...

Після того крутоморозного надвечір'я, коли нас, учнів старших класів Комишанської школи Охтирського району, привели в клуб на зустріч з українською думою, я не пригадую, щоб ще десь так мерз. Навіть в окопах Другого Прибалтійського фронту.

Наш сільський клуб перемандрував з бразольської стайні в церву святої Покрови, і його ніяк не можна було назвати вогнищем культури: щоб обігріти хоч на один день, треба було б спалити весь Ушивець, тобто ліс, що ріс поблизу нашого села.

На початку лютого 1936 року сільський клуб відкрив холодні двері перед відомим українським кобзарем Єгором Мовчаном. Ми вперше побачили бандуру і кобзаря, вперше почули у його виконанні пісні на слова Тараса Шевченка «Думи мої...», «Зоре моя вечірняя...» та інші. Слухали і «Думу про Леніна». Добре запам'яталися мені слова:

*Була зима з відлигою,
А другая люта,*

якими кобзар гнівно проклинав імперіалістичну війну.

Сидів Єгор Мовчан у залі без шапки, у старих валянках та старенькому чорному кожушку, раз у раз перестукуючи замерзлим взуттям. Бандура його надривно виголошувала звуки, задубілі пальці торкалися струн, і ми співчували дідові (хоч було кобзареві тоді 40 років), що потрапив він до нас у таку холоднечу. Так напрошувалась паралель між подіями, про які йшлося у творі, та обставинами, у яких він виконувався, що насторожувало нас, якимось не зовсім зрозуміло загострювало сприйняття почутого.

З дорослих був у клубі директор нашої школи Микола Якович Вертелецький, меломан, який старався запозичити до свого репертуару все краще з пісенної творчості.

Зустріч з кобзарем була короткою, але запам'яталася мені на все

життя. Усі кращі пісні і думи з його репертуару, незважаючи на морози, служили народові.

АНАТОЛІЙ ГРИШИН

ЩЕДРЕ СЕРЦЕ КОБЗАРЯ

Кожен, хто хоч раз бачив і чув славетного кобзаря, часто згадує цю незвичайну людину.

Останні роки жив у Пущі-Водиці, в республіканському Будинку ветеранів сцени. Незважаючи на тяжку хворобу, Єгор Хомич завжди був радий гостям. Особливо тепло ставився він до творчої молоді, яка разом з пахощами квітів приносила йому нові думи й пісні.

І досі перед моїми очима той золотий осінній день, коли ми втрьох: я, Валентин Фоменко – студент Київського художнього інституту та Іван Черепанов – студент університету ім. Т.Г. Шевченка завітали до Єгора Хомича. Він саме збирався відпочити: «Що не кажіть, а літа своє беруть». Але ми наче обдали його духмяним вітром. Де й узялися в нього сили, бадьорість. Зразу ж пройшовся пальцями по струнах бандури і почастивав нас чарівним напоєм українських мелодій. Як і завжди, ми попросили його виконати «Плач невільників». Яке це було натхненне, правдиве, непідробне виконання. Відчували, що ось-ось розридаємось. Але стримувались. Яюсь незручно було пускати сльозу перед людиною, яка пройшла такий тернистий життєвий шлях, гордо пронісши через усі незгоди любов до рідної землі, до незрівнянно прекрасної української думи і пісні.

Ніби відчувши, що нам на очі набігає сльоза, Єгор Хомич почав розповідати смішні історії зі свого життя, народні усмішки, зокрема про дядя, який любив залицятися до чужих жінок. Тим часом до кімнати зайшли Анастася Михайлівна – бандуристка, вірний помічник Єгора Хомича у його подорожах і концертах, та співачка Діана Василівна. А ось на порозі з'явився стрункий сивань – заслужений артист України Йосип Маяк. Йому вже давно за вісімдесят, але в його очах нев'януча молодість. Кілька разів розповідав нам Єгор Хомич про творчий шлях цього талановитого майстра, про те, як натхненно читає він твори Шевченка, Франка, Квітки-Основ'яненка, інших письменників.

Єгор Хомич дуже любив слухати декламації Йосипа Федоровича. Вельми цінував і його вміння тонко, задушевно співати народні пісні.

Всі разом заспівали ми про журавлів, що відлітають сивим шну-

Кобзар Єгор Мовчан біля своєї хати
у Великій Писарівці. 1962 рік.
Світлина Василя Спінатьєва.

ром у вирій, та «Заповіт» великого Тараса. Кожен із нас добре знав свою партію, і голоси звучали злагоджено. Єгор Хомич співав здебільшого баритоном, але іноді й першим басом, а коли відчував, що погано звучить нижній голос, починав співати низьким басом.

Потім Єгор Хомич проспівав пісню «Ой ти, ниво, моя ниво...» та думу про відважних захисників України – братів самарських. Слухаючи гру і спів кобзаря, ми ніби відчували цокіт копит і брязкіт шабель.

Після таких вечорів Єгор Хомич любив проводити нас до трамваю. Хоча ми і вмовляли його не виходити з кімнати (була ж бо пізня година, та й погода не завжди посміхалася), гостинний кобзар наполягав на своєму і йшов з нами до трамвайної зупинки.

Дуже любив Єгор Хомич дітей. Якось прийшли ми до нього з радіотехніком та бандуристом-любителем І.Кравцем. За нами ув'язалася і моя маленька донька Наталя. Переступивши поріг, вона привіталась і тихенько проспівала уривок з думи про смерть козака-бандуриста. Єгор Хомич ледве стримався від сліз: «Як же ти солодко щечеш, моя любенька. Хто ж тебе так навчив?»

Потім сам узяв бандуру й заспівав думу про козака, який над усе любив свій рідний край і кобзу – дружиноньку вірною. Я ще ніколи не чув такого блискучого виконання цієї думи.

І цього разу гостинний господар провів нас до трамвая. Прощаючись, сказав: «Скоро настануть холоди, порідшають наші зустрічі...»

Почалися заметілі. Коли ми з Черепановим прийшли до Єгора Хомича, він уже тяжко хворів. Але підвівся, привітався, розпитав нас про успіхи в навчанні і попросив трохи поспівати. Цього разу вже не провів до трамвайної зупинки. Дихав морозяний вітер. Глухо шуміли засніжені сосни. Тоскно рипів під ногами сніг. На душі було неспокійно... Так і не дждався Єгор Хомич весни. 22 березня 1968 року щедре серце славетного кобзаря зупинилося.

Дивлюся на його портрет, дивлюсь, як він бережно тримає в руках кобзу, і ніби чую його голос:

*Наша думка, наша пісня
Не вмере, не загине.*

КОБЗАР ЄГОР МОВЧАН НЕ МІГ МОВЧАТИ...

... Знаходжу в чернетках своїх такі рядки:

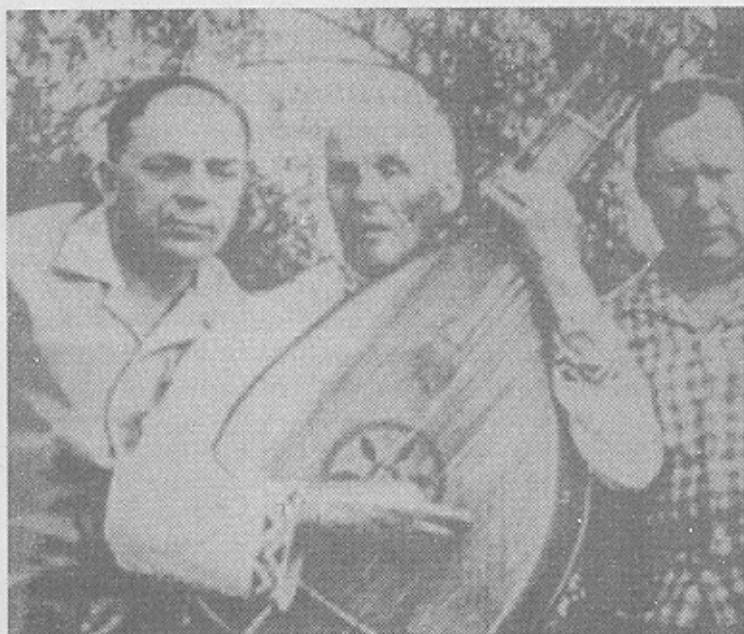
*Як же пісню Мовчану
Про оце почати?
А отак її почну -
Не буду мовчати!
Насували чорні хмари,
Сохли, в'яли квіти,
Пухли в селах хлібодари
Та малі їх діти.
Вірю: п'ятирічка буде
Праведного слова,
Дивуватимуться люди
Хлібові з ... полови.
Щастям справжнім тоді
Для сім'ї макуха.
Вірте, люди молоді,
Хто Мовчана слуха.
Це не вигадки співця
Кобзаря Єгора -
В роки «мудрого отця»
Всенародне горе...*

В кінці наведених рядків зазначено: «по дорозі з Пущі».

І згадалось: їхав я з Пущі-Водиці трамваєм після гостювання в кобзаря Єгора Хомича Мовчана. Там поселився він, коли вже померла його сестра, і нікому було допомогти й доглянути. Того ж 1967 року в Будинку вчителя, в Києві, мене було вшановано в зв'язку з 50-річчям. На пам'ятному вечорі, після виступів хору українського радіокомітету та артиста Михайла Степановича Гришка запрошений на вечір кобзар виконував «Невільницький плач», «Смерть козака на долині Кодимі», «Іван Підкова», «У сусіда хата біла», ще кілька жартівливих пісень.

Чи слід говорити, як тепло сприймали виступ славного кобзаря... І от, після вечора, я проводжаю його до Пущі-Водиці. В останні хвилини прощання Єгор Хомич говорить:

– Бачите, як склалось: то ви з Максимом Тадейовичем приїздили до мене у Велику Писарівку на мої іменини, а тепер на Ваших іменинах і я поспівав... Нема вже доброго нашого Рильського – а я оце на бандурі, подарованій ним, і грав... Коли забажаєте, приїздіть

Єгор Мовчан з поетом Олексою Ющенком та учнем Петром Дугіним. Пуща-Водиця. 1967 рік.

до мене, бо щось хочу ще Вам заграти та заспівати... Хоч і невеличкі в мене хорони, але, крім кімнати, маю ще й природу, он там, недалечко, є лавка під вербою – гарне місце і ніхто не завадить та й не підслухає...

Я скористався запрошенням і через кілька днів уже гостював у нього. Кобзар по голосу впізнав мене, і ми разом з ним та бандуристом Петром Дугіним, який прибув трохи раніше від мене, пішли до згаданої лавочки під вербою.

Зауважу, що з Єгором Хомичем познайомився ще в 1955 році на нараді кобзарів у Інституті фольклору та етнографії. Збереглося групове фото з ним та ще з кількома кобзарями. Отже, кобзар виявляв до мене повну довіру. Після кількох виконаних пісень, що були мені відомі, він сказав:

– А тепер, хоч, може, нікого близько й немає, буду співати тихше...

Ми з Дугіним приготувались слухати.

І от, після перших жалісливих звуків струн, вслухаюся в слова,

котрі чую вперше. Швиденько знаходжу олівця і починаю зі скороченням записувати. Можливо, якісь окремі слова і не зовсім точно зумів записати, та, в основному, це текст, що виконувався:

*Ви слухайте, добрі люди,
Багатого краю,
Як жилося і живеться,
Я вам заспіваю.*

*Як колись отут жили.
І вино кружляли,
Та на збори всі ішли -
В долоні плескали.*

*Ой плескали у долоні,
Що діждались таки волі,
А то було горе нам,
Бо робили все панам.*

*Так робили ми панам,
Що ніколи й сісти...
А тепер собі ми робим,
А нічого їсти.*

*В тридцять другім ото році,
Як його діждали,
Люди дуже гарну справу
Мали з гарбузами.*

*Качанами, гарбузами,
Перезимували,
Тридцять третьої весни,
Хоч не всі, діждали.*

*В тридцять третьому году
Їли люди лободу,
Із голоду пухли люди
Помирали на ходу.*

*Отощали усі люди,
Вмирали, як мухи,
Крапивою, лободою,
Як наповнить брюхо...*

*Хліб качали, вимітали,
Люд сумує, плаче,
А великий голова
Не чує, не бачить.*

*Все укази іздає:
– Продналог давайте,
Хоч із неба беріть,
З нігтів колупайте.*

*– Відкіля ж ми візьмем
На ці продналоги...
Хіба вийти грабувати
На биті дороги...*

*А при битій дорозі
Із буксиру люди,
Багатенько вже привчились
До такого труду.*

*Як наган узяв у руки,
Тоді він багатий.
Чоловіка оголив
Та й пішов, проклятий.*

*А у созі при дорозі
Роздають макуху.
Хочеш жити, йди до созу,
Не впадеш без духу.*

*Пролилися на Україні
Великі сльози,
Як великий голова
Гнав народ у сози.*

*Отаке-то, добрі люди,
Зчинилося лихо.
Побив голод мужиків,
Сидіть в созі тихо!
Сидіть в созі тихо!*

Ця невідома пісня приголомшила нас. Дугін витирав сльози. Я відчув пришвидшений стукіт свого серця, дивився мовчки на спох-

мурніле обличчя кобзаря, який обережно ставив біля ніг бандуру. Я думав: «От яка вона, кобзарська душа, озивається як мембрана, вбирає в себе горе народу, щоб його ж і повідати всім людям, які зустрінуться на велелюдних шляхах кобзарських...»

– А чи співали колись ви цю пісню при людях?

– Для того складав, щоб співати. І в самому Харкові, і на Благівіщенському базарі, де було багато людей, співав, ледве не потрапив у міліцію. Така вже доля наша, сліпих кобзарів: при німцях співав – ганяли поліцаї, а тут свої міліціонери не давали правді волі, бо й вища влада забороняла про голод не то що співати, а й натякнути словом... А як ото тим буксирам, хто ще живий?.. Чи не стидно за оті викачки хліба останнього, навіть з-під подушки хворого дитяти?.. Ніби цього не було... Така наша гірка історія... Ну, ще, може, я і доживу, що вільно співати про все дозволять...

Ось і надійшов час, коли можна публікувати Мовчанову пісню. А чи записав хтось мелодію?

... Повертався з Пущі під вечір трамваєм... Ось тоді почав накидати слова на шматку паперу:

*Як же пісню Мовчану
Про голод почати?
А отак її почну -
Не буду мовчати!*

Кобзар Єгор Мовчан не міг мовчати!

МИКОЛА ФЕДІЄНКО

КАЛИНОВІ ДУМИ ПРО УКРАЇНУ

То було десь у 1956 році. Тоді я навчався у Київському музичному училищі. Клас бандури вів у нас Андрій Кабачок, який ніколи не втрачав нагоди познайомити своїх учнів з кобзарями, лірниками, бандуристами, композиторами чи то просто талановитими виконавцями різних жанрів українського фольклору. Одного разу він зібрав чоловік п'ять, і до нас ще приєднався бандурист Степан Міняйло (чи то Мітайло, вже призабув точне прізвище), і ми пішли на зустріч з Єгором Мовчаном.

Кобзар одразу справив на мене якесь особливе враження. По-перше, ходив він і взагалі тримався зовсім вільно, так само вільно орієнтувався у навколишній обстановці, і я навіть придивився, чи не видає він із себе незрячого. По-друге, аудиторія не просто була заморожена манерою його виконання, а й переживала почуте гли-

боко, драматично, зворушливо. Єгор Хомич легко і зовсім непомітно входив у душу й серце кожного, міг одним жестом, інтонаційними змінами буквально розворушити публіку, викликати в слухачів вибух думок, пристрастей та почуттів. І робив це, граючи на двадцятиструнній бандурі.

Їздили до Мовчана у Пущу-Водицю разом із Перекопом Івановим, моїм першим учителем гри на бандурі. З Харківської консерваторії він переїхав до Києва і працював консультантом у капелі Олександра Мінківського.

– Миколо, давай з'їздимо провідаємо діда, – каже було Перекоп Гаврилович.

Прихопивши з собою щось там до столу, вибиралися на гостину. Єгор Хомич завжди приймав радо й щиро. Тим паче, у вузькому колі друзів не раз говорив про наболіле. Чи не найбільше турбувався про кобзарські традиції рідного краю. Добре розумів, що для їх примноження настали далеко не кращі часи, адже й сам зазнав утисків та переслідувань, то мріяв хоч про навчання молоді у музичних школах, нехай вони і були під недремним оком офіційної влади. Але й на те покладав якісь надії. А коли загравав на бандурі, не без радості та болю в душі сказав:

– От, Миколо, ти молодець. Закінчиш училище, то, можливо, відкриєш у мене на батьківщині клас бандури.

Слова кобзаря виявились справді пророчими. Згодом я одержав призначення до Сум і тут у музичному училищі понад 10 років навчав земляків Мовчана гри на бандурі.

Не раз відвідували кобзаря Андрій Малишко, Максим Рильський, Борис Лятошинський з дружиною. Усі люб'язно називали його дідом. І в тому було щось таке тепле, дороге, і навіть трепетне.

– Заграй, діду, щось своє, – просили.

І він грав. Про Україну. Співав гумористичні пісні. Добре запам'яталася пісня «Від Києва до Лубен». Обличчя його при тому світлішало, сам ставав жвавим, притупував у такт. Чомусь виконував і щось офіційне. Але над усе любив Україну, жив нею, мріяв про її незалежність. Так-так! Саме про незалежність. І це в кінці 50-х років, і це сільський старець. Таким був спосіб його думок. І все те підсвідомо виливалось у виконуваний ним твір, надто ж думу чи історичну пісню, формувало неповторну манеру виконання, зворушувало серця і душі слухачів, викликаючи у їх глибинах щось ніжно таємниче, щиро національне. І сам виливав той біль друзям:

– Пережив німців, тепер знову совети, а що далі? – звертався у розпачі до дорогих гостей.

– Давай, діду, революцію робити! – зовсім не випадково зірвалося з уст композитора Романа Верещагіна.

Десь у початку 60-х років з Пущі-Водиці приїжджав до Великої Писарівки у якихось особистих справах. Спочатку заїхав до нас у Суми. У Антона Підпригори, який обіймав тоді високу керівну посаду в радянських чи то партійних органах, попросили машину. Антон Якович з поваги до кобзаря відгукнувся на те прохання і виділив авто. Єгор Хомич, Платон Майборода, Роман Верещагін, Микола Данько і я поїхали у Велику Писарівку. Там Мовчан дав концерт на два відділи. Виконував переважно українські пісні. Земляки зустрічали радо, але на душі залягало так багато смутку, давалися знаки скутість, наліт офіційності в усьому. А душі ж прагнули іншого.

– Діду, діду, чи дождемося свободи? – з боєм запитав кобзаря Платон Іларіонович. Інші, очевидно, думали про те саме, бо ж мовчанка міцно об'єднала нас.

Переночували на сіновалі. Згодом, уже по смерті кобзаря, Микола Данько написав сонет «Пам'яті Мовчана». То були й наші думи про Україну, калинові думи.

СТАТТІ

ГЕОРГІЙ ТКАЧЕНКО

ЗБАГАЧУЮЧИ ТРАДИЦІЇ

З Єгором Хомичем Мовчаном я познайомився за кілька років до його смерті, відразу після того, як він переїхав із Великої Писарівки на Сумщині й поселився в будинку ветеранів сцени, на мальовничій околиці Києва в Пущі-Водиці. Між нами швидко встановились дружні взаємини. Ми були людьми однакового віку (народилися в одному році і, навіть, в одному місяці), виростили в селах, розташованих в однакових географічних умовах, добре знали Харків, з яким у нас було пов'язано багато спогадів.

Хоч замолоду ми не були знайомі, але в Харкові нам довелося не раз бачити одних і тих же народних співців-кобзарів, які тоді найчастіше зупинялися на Університетській вулиці – поміж Рибним ринком і Бурсацьким спуском (біля колишнього Покровського монастиря, де в XVIII віці був відомий Харківський колегіум, в якому певний час працював Г.Сковорода). Ролі, звичайно, у нас були різні – Єгор Хомич з'являвся тут як професійний народний співець-кобзар (учень С.Пасюги), а я лише як учень Харківської малювальної школи чи, точніше, художнього училища (з 1921 р. художнього технікуму), а також як шанувальник і аматор кобзарського мистецтва, що в той час ще тільки вчився грати на бандурі.

Крім цих, так би мовити, зовнішніх обставин, у Києві нас зближували багато в чому спільні уподобання, зацікавлення. З часом мені все більше подобалась особистість Єгора Хомича. Це була людина з чітко окресленими моральними переконаннями, з оригінальним характером, який відзначався сталістю, навіть твердістю і в той же час якоюсь особливою якістю. Загалом у ньому, як мені здається, своєрідно поєднувалися риси селянина і сільського інтелігента. Він знав багато мудрих, крилатих висловів, приказок, різноманітних пісень і казок. Любив слухати і переповідати напівлегендарні бувальщини та легенди.

Про Є.Мовчана вже є ряд статей, з'явилася, навіть, окрема книжечка. У цих працях подані найважливіші факти з біографії кобзаря, характеризується його творча діяльність. Зокрема, про нього писав у своїх наукових працях і поетичних творах акад. М.Т.Рильський. Про високу оцінку діяльності Єгора Мовчана в наукових колах свідчить його запрошення на IV Міжнародний з'їзд славістів

у Москві (1958), де кобзар співав думи і пісні, які викликали щире захоплення слухачів. Про це теж писали дослідники. Я ж тут хочу зупинитися лише на тих питаннях, висвітлення яких може сприяти кращому розумінню особливостей кобзарського мистецтва Є.Мовчана.

В Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського АН України зберігаються магнітофонні записи майже всього репертуару кобзаря. Є такі записи і в фонотеках республіканського радіо. І хоч від часу смерті Є.Мовчана минуло чимало років, інтерес до них не послаблюється. Вони звучать по радіо частіше, ніж пісні у виконанні інших кобзарів. Я впевнений, що і надалі вони надовго збережуть свою мистецьку привабливість і красу, ідейно-художню значимість.

Всі, хто слухав пісні та думи у виконанні Є.Мовчана, відзначають виняткову силу впливу його кобзарського мистецтва. Як же, завдяки чому він цього досяг?

Єгор Хомич був від природи музично обдарованою людиною, мав талант. Як свідчать односельці, весь його рід був досить музичний (були серед його представників скрипалі, бубністи, гармоністи і т.д.). Мати, незважаючи на нестатки та тяжку наймитську працю, любила і вміла співати й танцювати (вона померла, коли її синові Єгорові було всього п'ять років).

Розвиток музичних здібностей майбутнього кобзаря розпочався досить рано. З насолодою слухав спів хлопців та дівчат на вулиці, переймався церковним співом, навчався у Харківській школі сліпих.

Мені, як і іншим, Є.Мовчан не раз розповідав і про своє навчання у відомого кобзаря Стапана Пасюги (1882-1933). Це був талановитий народний співець. («Такого кобзаря, як Пасюга, ніколи не було й не буде!» – казав не раз Єгор Хомич). Але у своєму поводженні з учнем він був іноді занадто вимогливим, суворим. Незважаючи на негоду, злу хуртовину учитель міг послати малого учня іти в далеке село. Одного разу це призвело до того, що Є.Мовчан обморозився, тяжко захворів і кинув навчання. Але, не зважаючи на суворе ставлення С.Пасюги до свого учня, Є.Мовчан все життя високо цінував його як учителя співу й гри, як кобзаря, який відзначався надзвичайною артистичністю виконання дум. С.Пасюга справді мав, як стверджують дослідники, неабиякий кобзарський хист. Ф.М.Колесса писав: «У його рецитаціях, співаних гарним, баритоновим голосом, помічаємо перевагу речитатива над

мелодією. Спів і гра Пасюги складається на гарну артистичну цілість¹. Високо оцінював мистецтво С.Пасюги О.Сластіон, який особисто знав народного співця і намалював два його чудових портрети, які ввійшли у його відомий альбом зображень українських кобзарів, над яким він працював з 1875 по 1925 рік.

За свідченням Єгора Хомича, передусім саме завдяки С.Пасюзі він добре засвоїв основи традиційного кобзарського мистецтва. Знайомство з рядом інших народних співців, зокрема з тими, яких він зустрів у Харкові в 20-х роках, сприяло виробленню його кобзарського стилю, що спирався на традиції, які передав йому С.Пасюга. Завдяки цьому творча діяльність С.Мовчана набула особливої ваги, мистецької значимості. Він виступив як живий носій, талановитий продовжувач багатовікових традицій кобзарства.

Є.Мовчан, як і його вчитель С.Пасюга, народився і розпочав кобзарювати у селі Велика Писарівка, що колись входило до складу Богодухівського повіту Харківської губернії. У цьому ж селі народився також відомий кобзар Г.С.Кожушко (1879-1924). Історики відзначають, що Велика Писарівка здавна була «значним осередком народного кобзарського мистецтва на Слобожанщині. Ще в другій половині XVIII ст. тут заснували притулок сліпих бандуристів»².

Великописарівський осередок народних співців входить до широко відомої харківської школи кобзарів (іноді її називають «харківською» або «зінківською наукою»). Визначна її риса – особливий спосіб гри на бандурі, в якій беруть участь обидві руки. При цьому лівою рукою грають як на басах, так і на приструнках, тримаючи інструмент паралельно до тулуба, притиснувши його до грудей, або, як казали старі кобзарі, до серця. Представники цієї кобзарської школи відзначалися також особливостями співу і репертуару. У цьому теж були свої чітко окреслені традиції.

Крім Є.Мовчана, мені особисто доводилося зустрічатися ще з одним відомим представником «харківської школи» кобзарства Петром Дривченком (1863-1934). Його добре знав Єгор Хомич і навіть «дещо в нього перейняв». У виконавській манері цих кобзарів була помітна різниця, хоч спостерігалися й спільні риси. Про це варто розповісти докладніше, щоб була можливість краще з'ясувати особливості мистецтва Є.Мовчана.

П.Дривченко був одним із досить відомих кобзарів перших де-

¹Колесса Ф.М. Мелодії українських народних дум. -К., 1969. -С.315.

²Історія міст і сіл УРСР. Сумська область. -К., 1973. -С.180.

сятиліть ХХ ст. Він брав участь у виступі кобзарів і лірників на XII Архелогічному з'їзді в Харкові (1902). Про нього чимало писав Ф. Колесса у своїй праці «Мелодії укураїнських народних дум» (1910-1913). У пожовтневий час зростання популярності П. Древиченка сприяв його виступ 24 грудня 1922 року в соціальному музеї ім. Артема на урочистому святкуванні 200-річчя від дня народження Г. Сковороди, де він проспівав пісню «Всякому городу нрав і права».

Як відзначає Ф. Колесса, П. Древиченко на початку ХХ ст. належав до молодшої групи харківських кобзарів. У його виконавській манері проявлялися деякі риси «концертного кобзаря». Мені ці риси П. Древиченка теж запам'яталися. Але при цьому Ф. Колесса підкреслює, що в рецитаціях П. Древиченка збереглася «стародавня основа». Подібну думку висловлював і Г. Хоткевич, зазначаючи, що особливо цінним у виконавському мистецтві П. Древиченка було те, що він запозичив у свого вчителя Гната Гончаренка (1835-1917)¹.

Зазначимо, до речі, що, як свідчать сучасники, Г. Гончаренко був винятково талановитим митцем, видатною особистістю. За словами Г. Хоткевича, Г. Гончаренко – це найсвітліший образ з усіх народних співців-кобзарів, яких він знав. Леся Українка характеризувала його як людину винятково тонкої артистичної вдачі і внутрішнього благородства². Піклуючись про збереження для нащадків рецитацій дум, Леся Українка не тільки виступала ініціатором їх запису на фонограф, не тільки виділила зі своїх заощаджень кошти на цю справу, а й сама (разом зі своїм чоловіком К. Квіткою) записувала від Г. Гончаренка зразки його рецитацій, які потім надіслала Ф. Колессі, даючи йому цінні поради щодо розшифровки репертуару кобзаря. На основі цих та багатьох інших матеріалів Ф. Колесса написав відому працю «Мелодії українських дум», у якій чимало уваги приділив характеристиці кобзарського мистецтва Г. Гончаренка, відзначивши, зокрема, його спорідненість із мистецтвом Остапа Вересая³.

Отже, те найцінніше, що засвоїв від свого учителя Г. Гончаренка, було певною мірою пов'язане не лише з давніми місцевими, а і з кращими загальнонародними традиціями кобзарського мистецт-

¹Хоткевич Г. М. Воспоминання о моих встречах со слепыми / Хоткевич Г. Твори в 2-х томах. – К., 1966. – Т. 1. – С. 493.

²Леся Українка. Твори в 10-ти томах. – Т. 10. – К., 1963. – С. 372.

³Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум. – С. 574.

ва. Це ж саме можна сказати і про творчу діяльність Є. Мовчана. Його вчитель С. Пасюга був носієм тих же традицій, що і Г. Гончаренко (обидва були з Богодухівського повіту). У С. Пасюги, як зазначає Ф. Колесса, не було «намагання до концертних манер»¹. Все це сприяло тому, що його учень Є. Мовчан засвоїв кращі традиції кобзарського мистецтва. Саме це дещо зближує Є. Мовчана з П. Дривченком. Відрізняє ж те, що Єгор Хомич не мав і не хотів мати кобзарських «концертних манер». В інших кобзарів він теж їх не схвалював. Зокрема, це стосується його односельця, відомого кобзаря Г. Кожушка, з яким Єгор Хомич їздив 1916 року виступати в Москву.

Зв'язок з традиціями позначався і на репертуарі Є. Мовчана. У дореволюційний час він виконував думи «Невільницький плач», «Про вдову», «Про самарських братів». Як відомо, дума «Про вдову» була дуже поширена на Слобожанщині: тут її знали майже всі кобзарі, зокрема Г. Гончаренко та С. Пасюга. Поширений був серед кобзарів та лірників Харківщини і «Невільницький плач». До речі, один із його варіантів у минулому столітті записав М. Ніговський у Богодухівському повіті від П. Калібаби, учителя Г. Гончаренка. Дума «Про самарських братів» була в репертуарі М. Кравченка, який разом із Г. Гончаренком і Т. Пархоменком належав до найвидатніших кобзарів початку ХХ ст.; у Харкові він її виконував на XII Археологічному з'їзді. Зазначимо, до речі, що в репертуарі харківських кобзарів, як правило, було 2-4 думи. Отже, і тематично, і кількісно репертуар дум Є. Мовчана істотно не відрізнявся від того, що було в інших кобзарів, яких слухали харків'яни в перші десятиліття ХХ віку.

У репертуар Є. Мовчана входило також багато як давніх (історичних, побутових, жартівливих і т. ін.), так і сучасних народних пісень. Були тут і пісні, які він сам створив («Ниво моя, ниво» та інші).

Стиль виконання всіх цих творів відзначався різноманітністю, але були в ньому і спільні риси. Є. Мовчан завжди співав чітко і голосно (але без надмірності), з почуттям (але без сентиментальності) – так, як, мабуть, співали протягом століть народні кобзарі.

Мені тут довелося тільки побіжно торкнутися деяких особливостей мистецтва Харківської школи кобзарів. Цінні матеріали і дослідницькі спостереження на цю тему можна знайти в працях

¹Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум. – С. 574.

Ф. Колесси¹, Г. Хоткевича², М. Сперанського³, та інших⁴. Вони нам допомагають краще зрозуміти й особливості кобзарського мистецтва Є. Мовчана, яке спиралося на багатотисялітні традиції. Вивчення навіть малопомітних відгомонів цих традицій має, як мені здається, не тільки історико-теоретичне, а й практичне значення, оскільки кобзарське мистецтво живе і в наш час.

Щоб не бути голослівним, пригадаю ще дещо з того, що я дізнався під час своїх зустрічей з Є. Мовчаном. Як відомо, велике значення має для кобзаря інструмент. Народні співці приділяють йому дуже багато уваги. Пам'ятаю, яке враження справила на Є. Мовчана розповідь про те, що мною зібрано кілька рідкісних зразків давніх бандур. Це настільки зацікавило кобзаря, що він тривалий час ні про що інше не хотів і наче й не міг говорити, як тільки про ті бандури, їх особливості, походження і т. д. У свою чергу Єгор Хомич охоче і докладно розповідав про інструменти, на яких йому доводилося грати.

Він з особливою вдячністю згадував діда-столяра, який, виготовивши для Є. Мовчана бандуру, відмовився брати за неї плату. Лише сказав на прощання: «Хай тобі щастить з цієї бандури!». І, як не раз повторював Є. Мовчан: «З тією бандурою мені справді почало щастить!». З нею він дійшов аж до Харкова «і обрав тут собі гарний куточок біля університету».

У цей час у Харкові, де так активно і самовіддано працював відомий знавець і популяризатор досягнень кобзарського мистецтва Г. М. Хоткевич (1877-1938), часто можна було зустріти народних співців. У середовищі харківських кобзарів Є. Мовчан поповнив свій репертуар. У цьому йому особливо поміг бандурист Никоненко, якого він завжди згадував з особливою шаною. Тут же він почув і про одного видатного майстра, який виготовляв бандури надзвичайної чистоти та сили звучання.

Є. Х. Мовчан розповідав мені, та й іншим своїм знайомим, як той майстер виготовляв йому бандуру. Ранньої весни було зрубано

1. Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум.

2. Хоткевич Г. М. Воспоминания о моих встречах со слепыми / Хоткевич Г. М. Твори в 2-х томах. - К., 1966. - Т. 1. - С. 455-519. Його ж: Несколько слов об украинских бандуристах и лириках // Этнографическое обозрение. - Т. 57. - 1903. - С. 87.

3. Сперанский М. Южно-русская песня и современные ее носители. - К., 1904.

4. Див., наприклад, статті на цю тему в «Сборнике историко-филологического общества при Харьковском университете». - Т. XIII. - 1902.

в леваді вербу. Для майбутнього інструменту взяли прикореневу частину дерева. Потім деревина цілий рік сушилася – спершу на відкритому повітрі, потім – у сіні, у зерні і, нарешті, у борошні. Зате й інструмент вийшов на славу. «Голосиста була та бандура», – казав кобзар.

Як мені здається, згаданий у розповіді Є.Мовчана майстер бандур спирався на давню традицію. В наш час, як відомо, бандури виготовляються у великій кількості. На жаль, їх звучання іноді буває не зовсім задовільне. Потрібно наполегливо працювати над розкриттям секретів виготовлення інструментів. Можливо, де в чому може допомогти вивчення традицій народних майстрів.

Коли відзначалося 60-річчя від дня народження Є.Мовчана, Максим Рильський подарував кобзареві сучасну бандуру («з хроматичним строем»), яку виготовив майстер з Черкащини. Є.Мовчан дуже цінував цей подарунок. Він заповів, щоб після смерті бандуру передали в музей Т.Г.Шевченка на Чернечій горі в Каневі.

Але і цією бандурою Є.Мовчан користувався по-своєму, так, як колись навчився у С.Пасюги. Тримав інструмент, «притиснувши його до серця», направляючи голос і гру по одній лінії – до слухача. Півтонами майже не користувався. Було помітно й ще ряд особливостей, які свідчили, що кобзар багато в чому залишається представником «харківської школи» гри. До речі, зазначу, що так грало багато відомих бандуристів.

Так званий «чернігівсько-київський» спосіб, як нам здається, з'явився пізніше, – можливо, від зрячих аматорів, які, освоївши таким чином бандуру, передали його і незрячим, хоч він для останніх і не був зручним. Цей спосіб, даючи можливість музикантові дивитися під час гри на струни, запанував, здається, завдяки своїй «полегшеності». Але ця «полегшеність навчання» призвела і до певного збіднення мистецьких можливостей гри на бандурі, вплинула на зміну її конструкції.

Звичайно, всі переваги того чи іншого способу гри на бандурі остаточно покаже тільки історія, подальший розвиток музичної культури. Але щоб не були забуті кращі мистецькі надбання минулого, не слід не дооцінювати і творчого досвіду «харківської школи» гри на бандурі. Адже, саме спираючись на її традиції, розкрився талант визначного кобзаря нашого часу.

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ПІСНЯ В РЕПЕРТУАРІ КОБЗАРЯ Є.Х.МОВЧАНА

Мені пощастило особисто знати цілий ряд відомих кобзарів. Всі вони любили й охоче виконували народні пісні на слова Тараса Шевченка. Дуже любив їх співати і один із найвидатніших кобзарів кінця XIX–середини XX сторіччя Єгор Мовчан (1898-1968).

Є.Х.Мовчан розпочав свою кобзарську діяльність у 1913 році. Вже в той час у його репертуарі були окремі народні думи та чимало пісень. Згодом молодий кобзар познайомився з творчістю Т.Г.Шевченка. «...Колись один якийсь чи студент, чи вчитель і дає мені «Кобзаря». «Ось, каже, що треба співати». Так було, як візьму та як заспіваю «Думи мої, думи мої...» чи «Літа орел, літа сизий», а чи «Заповіт», так народу видимо-невидимо. Так-то Тараса Григоровича слухали!»¹. Відтоді і почав кобзар співати пісні на слова Т.Г.Шевченка, а пізніше і твори, присвячені поету.

1918 року разом зі своїм земляком кобзарем Г.С.Кожушком Мовчан уперше потрапив до Москви. «Нас запросили до одного наукового товариства, – згадував він, – там прочитали доповідь, в якій відзначалась і діяльність українських кобзарів, вказувалось на революційний зміст кобзарських пісень та на широку популяризацію кобзарями безсмертного Тараса Шевченка.»². Після цієї доповіді виступили Є.Х.Мовчан і Г.С.Кожушко. Обидва вони виконували українські народні думи і пісні, а також твори про Тараса Григоровича Шевченка.

З року в рік поповнювався репертуар кобзаря, зокрема і за рахунок шевченківських пісень, які він так любив.

1939 року під час роботи Першої республіканської наради кобзарів і лірників виступив і Є.Х.Мовчан. Його змістовна промова викликала велике зацікавлення у присутніх на нараді. Потім він проспівав ряд дум і пісень, серед яких були і твори на слова Т.Г.Шевченка. Його спів справив глибоке враження на учасників наради.

Тут же, на нараді, наукові співробітники Інституту українського фольклору Академії Наук України записали багато дум і пісень, що були в репертуарі митця. Пісні і думи, виконувані Мовчаном, записувалися тоді в Києві також у Республіканському радіокомі-

¹Рильський М.Т., Лавров Ф.І. Кобзар Єгор Мовчан. -К., 1958. -С. 21.

²Там само.

теті, а пізніше і в Москві, коли бував там Є.Х.Мовчан на Всесоюзних фольклорних нарадах, зокрема, у Всесоюзному Будинку народної творчості, під час святкування Дня Перемоги над фашистською Німеччиною, на IV Всесвітньому конгресі славистів тощо. Були записані тут і пісні на слова Т.Г.Шевченка.

Майже всі шевченківські пісні, які входили до репертуару Є.Х.Мовчана, у його виконанні я чув не раз. Найчастіше слухав їх у Пущі-Водиці, в Республіканському будинку ветеранів сцени, куди Є.Х.Мовчан приїхав з села Велика Писарівка на Сумщині в серпні 1965 року і де він жив до своєї смерті. Єгор Мовчан знав такі шевченківські пісні: «Думи мої, думи мої...», «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий...», «Тече вода в синє море...», «Зоре моя вечірняя...», «Тяжко, важко в світі жити...», «Тополя», «Нащо мені чорні брови...», «Б'ють пороги, місяць ходить...», «Бандуристе, орле сизий...», «Садок вишневий коло хати...», «Стоїть в селі Суботові...», «Ой, одна я, одна...», «Ой три шляхи широкі...», «Ой не п'ються пива, меди...», «Ой чого ти почорніло...», «Утоптала стежечку через яр...», «Тече вода з-під явора...», «Нема гірше, як в неволі...» та ін.

У репертуарі Є.Х.Мовчана були і пісні, присвячені Тарасу Шевченку: «Довго ждав, Тарас, ти волі», «На високій дуже кручі», «Зійшов місяць, зійшов ясний», «Не на шовкових пелюшках», «Сподівалися Шевченка». Кобзар розповідав, що де б він не співав народні думи та пісні, він обов'язково виконував шевченківські пісні, які так сердчено любили його слухачі та він сам.

Є.Х.Мовчан з якоюсь особливою любов'ю ставився до поета. Називав його «батьком Тарасом». Це, звичайно, можна сказати і про більшість інших кобзарів. Та, коли учасників наради (1939) дирекція Інституту українського фольклору АН України запросила сфотографуватися у Шевченківському парку біля пам'ятника Т.Г.Шевченка, це запрошення було з радістю прийняте співцями. Директор Інституту академік АН України Ю.С.Соколов, взявши під руку Єгора Хомича, вів його до пам'ятника. По дорозі між ними відбулася розмова про Шевченка. Виявилось, що Є.Х.Мовчан добре знає біографію поета, його творчість і особливо ті поезії, які стали народними піснями.

Згодом Ю.М.Соколов ділився своїми враженнями про свого цікавого ерудованого співбесідника. «Я одержав досить велике задоволення від хай нетривалої, але цікавої і приємної розмови», — підкреслював він. Майже так само говорив про Є.Х.Мовчана, як

розумного, вдумливого співбесідника, М.Т.Рильський: «Кожна розмова з Єгором Хомичем відкриває нові сторони цієї незвичайно обдарованої натури. Чи заговорите ви з ним про поезію, яку тонко розуміє і відчуває наш кобзар, чи почне він згадувати своє нерадівне дитинство, чи своє навчання, що навіки зріднило його з «кобзою мальованою», яку він любив, мов живу істоту, чи зайде мова про сумні або смішні людські пригоди, – скрізь Єгор Хомич скаже своє слово, скрізь покаже щедре багатство своєї творчої індивідуальності. Скрізь виявляв він те, що я назвав би виявом багатомовної культури українського народу – народу, який під найтяжчими утисками проніс у світлу далечінь своє слово, свою музику, свої високі етичні ідеали»¹.

На фото учасників Першої республіканської наради кобзарів і лірників та колективу наукових співробітників Інституту фольклору АН України у першому ряду бачили Єгора Хомича. Коли йому дарували це фото, він попросив три відбитки. «Це подарую, – казав, – кобзарям, які не змогли прибути на нараду». Він дорожив подарунком, зберігав його, як дорогоцінну реліквію, як спогад про важливу подію у його житті. Фото було на видному місці в хаті Є.Х.Мовчана у Великій Писарівці й у Пуші-Водиці.

Незабаром після наради був створений ансамбль кобзарів, до складу якого увійшов і Є.Х.Мовчан. Репертуар цього мистецького колективу складався з народних дум і пісень, в тому числі і пісень на слова Шевченка та присячених йому. Окремі з них великим успіхом виконував Є.Х.Мовчан.

Ансамблю довелося виступати на ювілейному пленумі правління Спілки письменників СРСР, присвяченому 125-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка, який відбувався 5-8 травня 1939 року в Києві. Шевченківські пісні тут виконував Є.Х.Мовчан. Виступи справили на письменників сильне враження.

1940 року Є.Х.Мовчан, як і всі інші учасники ансамблю кобзарів, був запрошений до Москви на Всесоюзну нараду народних співців. Там українські кобзарі вперше зустрілися зі своїми побратимами – видатними народними співцями різних національностей. Після заключного засідання наради відбувся великий концерт народної пісні. Є.Х.Мовчан проспівав кілька пісень про сучасне життя та дві пісні на слова Т.Г.Шевченка «Думи мої, думи мої...» та «Зоре моя вечірняя...» і був визнаний найкращим виконавцем.

У Москві ансамбль виступив в університеті, Спілці письмен-

¹ Рильський М.Т., Лавров Ф.І. Кобзар Єгор Мовчан. -С.4-5.

ників, Радіокомітеті, інших організаціях, тоді ж, за ініціативою Ю.М.Соколова, відбулася цікава зустріч кобзарів з московськими ученими-фольклористами, етнографами та літературознавцями. Кобзарі дали тут концерт. Прозвучали і шевченківські пісні у виконанні Єгора Хомича Мовчана. Цей концерт пройшов з великим піднесенням.

Коли наша країна готувалася до відзначення сторіччя виходу в світ «Кобзаря», народні співці були організовані для створення великої колективної поеми про Шевченка. Для здійснення цього задуму президія Співки письменників України та дирекція Інституту фольклору АН України запросили кращих кобзарів України Єгора Мовчана, Федора Кушнерика, Володимира Перепелюка та інших у Миргород, де вони в санаторії працювали над створенням поеми «Слава Кобзареві». Щоб докладніше ознайомити кобзарів з життям Т.Г.Шевченка, Співка письменників України направила в Миргород також члена секції фольклору Співки письменників Дмитра Косарика. Внаслідок їх колективної праці була створена поема, яку до ювілейної дати надрукував журнал «Народна творчість».

Поступово кобзарська діяльність Єгора Мовчана набирала дедалі ширших масштабів. Особливо зріс його авторитет після успішного виступу на IV Міжнародному з'їзді славистів, який відбувся 1958 року в Москві. Того ж року наша громадськість відзначала 60-річчя від дня народження Є.Х.Мовчана. 10 травня 1958 року на батьківщині кобзаря в селі Велика Писарівка Сумської області відбувся ювілейний вечір, присвячений народному співцеві.

Урочистий ювілейний вечір відкрив яскравою промовою М.Т.Рильський. Після доповіді автора цих рядків на тему «Життя і кобзарська діяльність Є.Х.Мовчана» присутні почали вітати ювіляра та підносити подарунки. Найбільше схвилював Мовчана подарунок від колективу науковців-фольклористів Інституту, який вручив кобзареві Максим Тадейович. Це була чудова дзвінкоголоса кобза з вигравіюваним портретом Тараса Шевченка. Кобзу цю було придбано в городищі Черкаської області, неподалік від місця, де народився Т.Г.Шевченко. Шанобливо, з особливим хвилюванням узяв Мовчан у свої руки цей подарунок. Не було кінця і краю радощам, коли він тут же довідався, що на кобзі є зображення Т.Г.Шевченка. Довго не забував кобзар цієї радісної хвилини. Він пишався подарунком, часто розповідав про нього своїм друзям.

Ось уривок із листа, який я одержав через місяць після юві-

лею: «Трудно мені висловити, яке було хвилювання і радісне почуття, коли я зустрівся з Максимом Тадейовичем, з Вами, Федір Іванович, Дмитром Михайловичем Косариком, Ющенком, Перепелюком та іншими в нашому клубі в день мого ювілею... А скільки радості приніс мені дорогий подарунок – кобза! Я весь час мріяв придбати собі нову кобзу, навіть у ві сні уявлялася вона мені. І ось моя мрія збулася. Коли Максим Тадейович зі своїх рук передав мені її, поцілувавши кобзу, я провів пальцями по голосистих струнах. Я так схвилюваний був цим подарунком, що не знайшов слів для подяки.

А якби Ви знали, Федір Іванович, як звучить ця кобза! Мені здається, що голоснішої від цієї, що Ви подарували, немає в усьому світі. З нею я вже виступав перед механізаторами нашого району 8 червня. Народ був задоволений виступом, довго аплодував»¹.

На адресу М.Т.Рильського сказав Мовчан іще багато теплих слів і в інших листах. «Довелось мені, – пише кобзар, – виступати у Грайвороні, грати на своїй улюбленій кобзі, яку подарували мені на пам'ять у 1958 році в день мого 60-річчя. Я од усього серця дякую дорогому і незабутньому М.Т.Рильському за його чудовий подарунок. Нехай йому щастить у житті, багато йому найкращих успіхів, на довгі літа у radoщах прожити»².

Пізніше, зустрічаючись з Є.Х.Мовчаном, я не раз чув про його бажання відвідати Тарасову гору. Незабаром його мрія здійснилася. Незрячого кобзаря вирішили супроводжувати в подорожі шанувальники кобзарського мистецтва Ігор Бугаєвич (Чернігів) та Іван Ільченко (Київ), які не раз бували у Мовчана в Пущі-Водиці. Теплою липневого дня 1967 року вони втрьох вирушили в Канів.

Прийшовши на Тарасову гору, біля могили поета Єгор Хомич кілька хвилин постояв у мовчанні. Потім тихо попросив, щоб йому показали де знаходиться камінь, на якому сідають кобзарі. Поважно зняв кобзу і заспівав «Заповіт». Потім з особливим піднесенням виконав народну пісню «На високій дуже кручі...»:

*На високій дуже кручі,
Над самісіньким Дніпром,
Спить Шевченко в домовині
Непробудним вічним сном.*

¹Літературна Україна. – 28 травня. – 1968.

²Там само.

*Любий сину України,
Наш Тарасе дорогий,
Тебе в світі вже немає,
Та в серцях же ти живий.*

Ніби зачароване кобзарською піснею, здавалось, закам'яніло людське коло. А кобзар співав ще одну народну пісню про Шевченка – «Зійшов місяць, зійшов ясний»:

*Спи, Тарасе, тихо, тихо,
Поки час розбуде,
Твого слова премудрого
Народ не забуде.*

Хвилинка перепочинку, і вже лине пісня на слова М.О.Максимовича «На похоронах Т.Г.Шевченка під Каневом»:

*Сподівались Шевченка
Сей рік на Україну,
А діждались побачити
Його домовину.*

*Стоїть в Каневі в соборі
Вся квітками ввита,
По-козацьки червоною
Китайкою вкрита...*

Наприкінці свого імпровізованого виступу Мовчан виконав ще кілька пісень.

Велике враження на Мовчана справили розповіді працівників музею про життя і діяльність великого Кобзаря, про всенародне вшанування його пам'яті. Єгор Хомич разом зі своїми супутниками відвідав тоді Богуслав, де народився друг Т.Г.Шевченка – художник І.М.Сошенко. Про подорож кобзар згадував до останніх днів свого життя.

Півстоліття ніс Є.Х.Мовчан кращі зразки пісенного мистецтва в найширші кола трудящих. Особливо самовідданно пропагував він шевченківську пісню. Кобзар добре усвідомив, що найкращим, найдохідливішим засобом популяризації народної пісні і тісно пов'язаної з нею творчості Т.Г.Шевченка є сердечна, щира й натхненна мова мистецтва.

КОБЗАРСЬКА ДУМА ПРО ГОЛОДОМОР

Добре відома винятково важлива роль кобзарів-бандуристів у розвитку самобутнього народного мистецтва України, яке впродовж століть сприяло національно-визвольному рухові та ростові свідомості мас. Адже не випадково гнобителі українського народу, які зазіхали на його волю, вороже ставилися до носіїв кобзарського мистецтва і нерідко чинили жорстоку розправу над ними.

Для підтвердження сказаного можна навести хоча б такі два приклади з різних періодів історії українського народу. Так, під час гайдамацького руху другої половини XVIII століття, скерованого проти гніту польських загарбників, було стято голови трьом бандуристам за заклик до боротьби з шляхтичами-насилниками, що засвідчено записом у «Коденській книзі» під 1770 роком.

Про незрівнянно жахливий факт розправи над кобзарями – до того ж уже за «соціалістичної епохи» – дізнаємося зі спогадів Шостаковича, на які одним з перших звернув увагу І.Шафаревич. «Він розповідає, – твердить цей учений-математик, – про древню традицію кобзарів на Україні – майже винятково незрячих. На початку 30-х років було скликано з'їзд кобзарів – зібрали їх майже всіх і розстріляли!»¹.

Такий нечуваний акт жорстокості партійна верхівка намагалася держати в таємниці. Але пролита кров безневинних страдників рано чи пізно мусить заявити про себе, прагнучи хоча б моральної помсти.

І справді, строго засекречений енкаведистсько-партійними «органами» кривавий клубок в останні роки почав потроху розплутуватись. Усе більше вияснюється, що ця «справа» пов'язана насамперед з кобзарями і лірниками Слобожанщини, широко відомим народним митцем із Сумщини Єгором Мовчаном.

Через рік з лишком після появи цінної інформації І.Шафаревича (по суті висловленої принагідно) 1990 року з'явилася дуже цікава стаття чернігівського знавця народного мистецтва і краєзнавця Ігоря Бугаєвича «Кобзарська дума про голод»², яка підтверджує

¹Див.: Шафаревич І.Р. Из-под глыб...// Наше наследие. - 1969. - №4. С.39; Литвин Микола. Розстріляний з'їзд кобзарів // Літературна Україна. - 1997. - 13 листопада. - С.3

²Бугаєвич Ігор. Кобзарська дума про голод. // Народна творчість та етнографія. - 1990. - №4. - С.62-63.

правдивість спогадів Шостаковича. Цінність цієї публікації у тому, що вона на матеріалі з перших рук – за свідченням і спогадами самого Єгора Мовчана. Правда, ці спогади й свідчення потрібно розглядати як суто особисті. Важко, наприклад, погодитися, що саме «Дума про голод» стала безпосередньою причиною страти кобзарів. Тут треба говорити про цей твір, насамперед, як про одну з причин тої трагедії.

На початку свого повідомлення І. Бугаєнко відзначає: «З Єгором Хомичем Мовчаном я заприятелював ще з того часу, коли він проживав у своєму рідному селі Великій Писарівці на Сумщині. А з того часу, як він замешкав у Пущі-Водиці в будинку ветеранів сцени, я кожного разу, відвідуючи Київ, бував у старого кобзаря...

Восени 1967 року я гостював у Єгора Хомича... Після щирої розмови кобзар узяв бандуру, проспівав «Життя старе України» та «Було колись на Україні», потім промовив:

– Це ще не вся наша історія, була ще й інша. Ось послушайте.

І він стиха заграв і заспівав напівголосом дуже сумну думу про голод на Україні 1933 року.

Ця дума надрукована як додаток до повідомлення І. Бугаєвича за підписом Єгора Мовчана, що засвідчує його авторство. В ній говориться не лише про голод 1933 року, а й про попередні роки в Україні, коли значний прошарок народу щиро повірив у райдушні обіцянки «великого голови», тобто Сталіна, та його поплічників по партії й уряду, коли ще люди «на зібрання ходили, в долоні плескали». Але незабаром, мовиться в думі, прийшло переконання: справді, «то було горе нам, що робили ми панам», та так, «що ніколи сісти», але ж «тепер собі ми робим», та «нічого їсти». Ці слова гіркої правди кобзар ілюструє промовистою замальовкою голодомору 1933 року:

*В тридцять третьому году
Їли люди лободу,
Пухли люди з голоду,
Помирали на ходу!*

*Отощали усі люди,
Падали як мухи,
Кропивою-лободою
Не наповниш брюха...*

Причиною ж цього було те, говориться далі в думі Єгора Мовчана, що

*Хліб качали, вимітали, -
Весь народ сумує,
А великий голова
Мов би і не чує...*

Ситуацію, яка спричинилася до жахливого голодомору в Україні, добре розумів народний музикант-співець з Великої Писарівки. Причини й страхітливі наслідки голодомору 1932-1933 років він справедливо вбачав у антинародній політиці поспішної суцільної колективізації, яка привела Україну і її головну опору, селянство, до жахливого становища:

*А у созі при дорозі
Роздають макуху:
Хочеш жити – йди до созу,
Бо впадеш без духу!*

*Пролилися на Україні
Великі сльози,
Як великий голова
Гнав народ у сози.*

*Отаке-то, добрі люди,
Зчинилося лихо:
Побив голод мужиків -
Сидять у созі тихо...*

«Думу про голод» записав І. Бугаєвич від Єгора Мовчана при зустрічі з ним пізньої осені 1967 року. І це був щасливий випадок. Адже більше тридцяти років кобзар не міг виконувати її, з острахом носячи свій твір у душі. На це були дуже вагомими причини, про які й розповів – не без вагань та перестороги – Єгор Хомич своєму приятелеві.

Коли народний музикант-співець розпочав «Думу про голод», розповідає І. Бугаєвич, він «похапцем почав записувати текст на аркуші зошита. Проспівавши кілька рядків, кобзар раптом зупинився:

– Мабуть, не треба далі, коли б хто чужий не почув...

Я почав його прохати, умовляти і нарешті він проспівав думу до кінця, а може, й не до кінця, коли сказав:

– Ви записуєте? Не треба того робить. Біда була мені з цією думою і може ще бути. Як заспівав її у Харкові на базарі у тридцять третьому, то мене якийсь агент почав тягти у міліцію. Спа-

сибі, люди відбили почали з ним сперечатися, а хтось ухопив мене за руку і швидко потяг з базару у город. Потім співав думу по селах у хатах, там свої – не видадуть. Плакали жінки, слухаючи думу, бо в ній була свята правда».

«Єгор Хомич, – зазначає І. Бугаєвич, – взяв з мене слово, що я за його життя ніколи і нікому не покажу ту думу. Час був непевний, починався застій, викриття сталінщини припинилося і можна було сподіватися на гірше. На великий голод на Україні в тридцятих було накладено політичне табу – наявність його півстоліття ретельно замовчувалася. Зрозуміло, що Єгор Хомич мав осторогу відносно розголосу його думи. Але дякуючи щасливій долі, а головне довірі й приязні, твір дійшов до нас». І це слід вважати справді незвичайним випадком.

Недарма автор «Думи про голод» так остерігався, виконував її в свій час лише по селах, та й то з великою обережністю, бо дійсно на нього чекали не тільки переслідування «агентів», а й загроза арешту і навіть смерті. З цих же причин і пізніше, у другій половині 60-х років, Єгор Мовчан довго не наважувався не те, щоб виконувати, а навіть продиктувати слова свого твору для запису, в тому числі й найближчим друзям та шанувальникам його таланту. Це підтверджують ті, хто, як і І. Бугаєвич, безпосередньо спілкувався з Єгором Хомичем.

Масмо ще одне дуже цікаве й цінне свідчення, яке проливає світло на особу й творчість Єгора Мовчана, головним чином як автора «Думи про голод» та жахливі наслідки, викликані нею. Йдеться про статтю «Кобзарська пісня про Запорізьку Січ» Григорія Міняйла – київського фізика, який протягом тривалого часу цікавився українським кобзарством¹. Він, як і Бугаєвич, був особисто знайомий з кобзарем, не раз відвідував його у Пуці-Водиці з 1965 по 1967 рік. Автор говорить про те, що Єгор Мовчан, проспівавши куплет зі своєї думи, обірвав її виконання. «На моє прохання продовжити цю думу, – пише Г. Міняйло, – я почув від нього таку розповідь: «Не можу її співати. Не час. В 1935 році було знищено через неї 225 кобзарів і лірників. Зразу ж після голоду вони ходили по селах і співали цю думу. Тоді влада зібрала їх усіх у Харків, ніби-то «на слет народних певцов» і за містом всіх розстріляла...» З цих слів самого автора «Думи про голод» напрашується висновок, що її знав і виконував не лише він, а й інші кобзарі та

¹ Див.: Народна творчість та етнографія. - 1991. - №1. - С. 79-80.

лірники Харківщини й Сумщини, більша частина якої тоді входила до Харківської області, що такий твір одразу став популярним і мав відчутний резонанс у народі.

Зрозуміло, що «Дума про голод» лежала каменем на серці Єгора Мовчана, гнітила його душу до останніх днів. Тільки тепер до кінця можна збагнути, чому великописарівський кобзар так неохоче розповідав про свою думу, лиш зрідка виконував її, та й то у вузькому оточенні, часто не закінчуючи свого твору від хвилювання або перериваючи своє виконання гіркими роздумами і застереженнями, адже він залишився живим і не був страчений у Харкові разом зі своїми побратимами лише завдяки щасливому збігові обставин, про який розповів Г. Міняйлу. Пізніше ж «ловці», закінчивши кроваву розправу над кобзарями і лірниками, залишили в спокої Єгора Мовчана, тим більше що в кінці 30-х років ситуація дещо змінилася, в тому числі й у ставленні до кобзарів, яких почали «привичаювати» до «соціалістичних порядків і завдань» через ряд культурних та наукових установ, у тому числі й Інститут фольклору Академії наук України. Дякуючи винятковому талантові, Єгор Мовчан та деякі інші кобзарі хутко завоювали широку популярність не лише в своїй республіці, а й далеко за її межами.

Та можна не сумніватися в тому, що ним керували не лише обережність, невідступний привид минулих кривавих розправ над глашатаями народних дум і правди, а й пекучий біль за невільну причетність до смерті митців-побратимів та ще страшніша за саму смерть ятрюча згадка про так трагічно пережите українським народом у 1932-1933 роках – жахливий голодомор, аналога якому нема в світовій історії усіх епох і народів. Таким подають нам кобзаря спогади сучасників. Це також дає і ключ до розуміння особливостей виконання ним «Думи про Леніна», особливо на тлі «Думи про голод», які виконувалися часто в один і той само час, але за принципово інших обставин – офіційних і неофіційних, що говорить само про себе і не потребує ніяких коментарів.

Серед інших свідчень про репресії кобзарів хочеться відзначити спогади Олеса Бердника, наведені у його «Роздумах фантаста» під назвою «Де ви, кобзарі?» В них ідеться про випадкову зустріч автора спогадів «літ із двадцять тому» з теж широко відомим кобзарем (так само з Сумщини) Євгеном Адамцевичем – близьким другом Мовчана – на березі Дніпра у Києві, з яким його познайомили кінодокументалісти, що готували якусь зйомку з кобзарем. «Я запитав Адамцевича, – пише О. Бердник, – чи багато є в Україні кобзарів. Чи не перевелися вони?

– Було до війни ще досталь, – скупко одповів він. – Більше тисячі...

– Де ж вони поділися? – зацікавився я. – Чом не чути?

– А де подівся чистий Дніпро? – відповів кобзар запитанням.

– Так тут... техніка, хімізація, засмічення...

– І з кобзарями... така ж хімізація, – невдоволено буркнув співець. – У тридцяті роки збирали їх... Кілька сот під Полтаву... Біля тисячі до Харкова... Кобзарі радо поїхали... У вишиванках, у святкових строях... І жоден не повернувся!¹

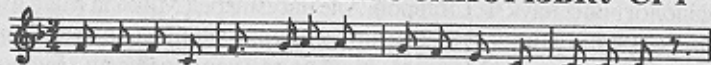
15 жовтня 1990 року Київський кобзарський цех та прихильники традиційного кобзарства урочисто вшанували кобзарів і лірників, які загинули від голодомору і сталінського та гітлерівського терору, на спеціальному зібранні у київському «Сквері скульптур». Зокрема тут була виконана імпровізація М.Будника у стилі дум під назвою «Плач по кобзарях, мученицькою смертю загиблих». Вона своєрідно доповнює народні твори про голодомор, серед яких «Дума про голод» великописарівського кобзаря Єгора Мовчана посідає одне з чільних місць.

¹Бердник Олесь. Де ви, кобзарі? // Київ.- 1989.- №12.- С. 8.

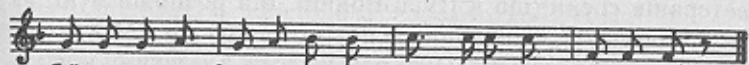
МАТЕРІАЛИ

ГРИГОРІЙ МІНЯЙЛО

КОБЗАРСЬКА ПІСНЯ ПРО ЗАПОРІЗЬКУ СІЧ

Ми прийшли до ко_шо_во_го: Батьку во_лю нам вво_ли.

Гей, не ма_є в нас ні_чо_го, а що ма_ли, про_пи_ли.

*Ми прийшли до кошового,
Батьку волю нам воли.
Гей немає в нас нічого,
А що мали, протили.*

*Загула Козацька Рада,
Батько волю нам вволив.
Сколихнулася громада,
До кордонів з куренів.*

*Ржуть на волі добрі коні,
Гострі шаблі брязкотять.
На верхах шлики червоні,
Мов маки у нас горять.*

*Ви летіть, орли, охочі,
Та пазурі загостріть.
Розбирайте чорні очі,
Тим, кому не довго жити.*

*Гине ворог, лихо бачить,
Знає, чим годити нам.*

*На бенкет орлам готує,
Срібло, злото козакам.*

*І багаті, і веселі,
Батько славою вділив.
Ми від вражої оселі,
Подалися до степів.*

*Будуть коні у покої,
І у злоті постолі.
З храму чоботи червоні,
І жупани дорогі.*

*Батько кажуть із герцями,
Вік короткий, треба жити.
Хай гуде земля під нами,
І Січ кіпенем кипить.*

*Кобзар візьме кобзу в руки,
Вдарить струни по ладам.
Хай згадають наші внуки,
Як жилося їх дідам.*

Навесні 1965 року, навчаючись на п'ятому курсі фізичного факультету КДУ, я звернувся в комітет комсомолу з пропозицією влаштувати для студентів музичний вечір на тему «Українські народні історичні пісні та думи у виконанні сучасних кобзарів і бандуристів». Оскільки подібного вечора комітет комсомолу ніколи не проводив, то організацію його було доручено мені, як-то кажуть, за принципом: «Сам запропонував, сам і організував».

Організація вечора забрала близько місяця. Найперше, я звернувся до заступника директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, доктора мистецтвознавства М. М. Гордійчука за консультацією. З сердечною доброзичливістю і увагою поставився до мого прохання Микола Максимович, і я отримав від нього консультацію в повному обсязі. Вступне слово на вечорі мав проголосити знавець кобзарства в Україні, кандидат філологічних наук Ф. І. Лавров. Але насамперед Микола Максимович порадив запросити на вечір патріарха українського кобзарства Єгора Хомича Мовчана, який на той час перебував у будинку ветеранів сцени, що в Пущі-Водиці. Він розповів мені, як М. Т. Рильський, коли виникла потреба привезти в Москву на Всесвітній з'їзд славистів у 1958 році кобзаря, з великими труднощами розшукав відомого в 20-30-ті роки митця, представника старої школи. Успішний виступ кобзаря перед всесвітнім форумом славистів привернув увагу не тільки вітчизняних учених, а й учених усього світу, як феноменальне явище середини ХХ ст. Послухати спів справжнього Гомера України – це була сенсація з їзду.

З 1965 по 1967 рік я відвідував кобзаря на околиці Києва в Пущі-Водиці, водив до нього шанувальників кобзарського співу. В цей час мені поталанило почути і записати на магнітофон «Адіас» від Єгора Хомича «Марш кошовому Отаманові Війська Запорізького Івану Сірку». В основу його словесного тексту покладено вірш Я. Щоголева, музика – народна. Мені він сподобався бадьористістю, оптимізмом, стислою і точною характеристикою козацтва, простим музичним супроводом, який у майстерному виконанні Єгора Хомича доповнював «Козацьку похідну» кобзаря Є. О. Адамцевича або ставав поряд із нею. В Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії є записи Є. Х. Мовчана: неперевершений «Невільницький плач», «Дума про братів Самарських», «Ой, не пугай, пугаченьку» і багато інших. Їх треба якнайшвидше видати платівкою (якщо вони ще не розмагнітились). Так само, як і «Голосілля». Буде непоправною втратою для української культури, коли ці записи не стануть здобутком загалу.

Але чого мені не вдалося записати від Єгора Хомича, так це «Думу про голод 33-го року». Довго прохав його виконати цю думу, але він усе відтягував з невідомої мені причини. Одного разу він без попередження проспівав мені дві строфи і раптово обірвав спів. Там ішлося про канібалізм – божевільна від голоду мати з їдає свого синочка. На моє прохання продовжити цю думу, почув таку відповідь: «Не можна її співати. Не час. У 1935 році через неї було знищено в Харкові близько 225 кобазрів і лірників. Зразу ж після

голоду вони ходили по селах і співали цю думу. Тоді влада збрала їх усіх у Харкові, ніби-то «на сьют народних певцов» і за містом всіх розстріляла. Мені вдалося не поїхати. Мій поводитир на той час десь запропастився, я пішов його шукати і ловці мене не знайшли». Відчуваючи його похилий вік, можливість ніколи не почути цієї думи, я ще раз у відчаї попрохав її виконати. «Хтось почує за стіною, донесе, і мене виженуть звідси, а я вже нікудишній, старий і немічний...»

Хочеться принагідно згадати пречудове звучання його кобзи, яка по-праву зберігається в музеї Т.Шевченка у Каневі. А чи не пора мати в Києві музей історії українського кобзарства?

Минулого року мені пощастило відшукати в своїй фонотеці запис «Маршу кошовому Отаманові Війська Запорізького Івану Сірку». Я розшифрував текст маршу, а музику розшифрував на ноти, на моє прохання, кандидат мистецтвознавства Леопольд Яценко. Ці записи і пропонуються читачам з надією, що сучасні кобзарі візьмуть його у свій репертуар.

А вечір «Українські народні історичні пісні та думи» в КДУ так і не відбувся.

РЕПРЕСОВАНА ПІСНЯ

В Державному архіві Сумської області (Р-7, оп.2, спр.33, арк.275; Р-7, оп.2, спр.42, арк. 133-140) зберігаються документи таємного журналу Сумського окружного відділу ДПУ за 1926 рік, які проливають світло і на «Думу про голод» Єгора Мовчана. Йдеться про матеріали, пов'язані з затриманням кобзаря Ляшенка у Ворожбі, неподалік Сум, за «антирадянські пісні». Найпильнішу увагу органів влади привернула «Пісня про продподаток», така близька до «Думи про голод» не лише своїм змістом та ідейним спрямуванням, а й збігами з нею текстуально в окремих місцях. Коли взяти до уваги, що Ляшенка було затримано в 1926 році, а пісня Мовчана відображає події 1932-33 років, то мимоволі напрошується питання про авторство одного й іншого твору. До того ж варіанти «Думи про голод», записані І.Бугаєвичем та О.Ющенком, мають свої відмінності, а Г.Міняйло говорить і про факт канібалізму в ще одному її варіанті. Останні, на нашу думку, засвідчують – Є.Мовчан упродовж певного часу активно працював над текстом твору, удосконалював його. Не можна забувати і про ті прикрі обставини, за яких виконував Є.Мовчан «Думу про голод» навіть своїм знайомим. Окремі місця він міг опускати свідомо. Пісня ж, виконувана Ляшенком, присвячена подіям, які передували голодомору 1932-33 років. Є.Мовчан навряд чи міг бути автором обох таких близь-

ких, як уже говорилося, за ідейно-тематичним змістом творів. Та й сам він засвідчує власне авторство лише «Думи про голод», хоча говорить про її популярність у репертуарі кобзарів того часу. Та факт текстувального збігу окремих місць обох пісень не викликає ніякого сумніву в тому, що С.Мовчан знав і «Пісню про продпода-ток», яка, очевидно, й послужила для нього творчим імпульсом у роботі над власним твором, що у фольклорі – звичайне явище. Зрозуміло – це лише припущення. Подальше активне вивчення народної творчості про події 20-30-х років, зокрема голод, дасть змогу точно відповісти на це питання.

Олексій ВЕРТІЙ

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

Копія

У.С.Р.
Державне Політичне
Управління
Сумський Округовий
відділ
при Окрвиконкомі

У.С.С.Р.
Государств. Полит.
Управлен.
Сумской
Окружной отдел
при Окрисполкоме

СОГ Дело №5/2
Ответ ожид. к.....
Начальнику
Сумокрмилиции

Июля 23 1926 р.
№ 68763.

Краткое содержание:

міс.Суми

гор.Сумы

Сообщение о нищих бродягах

Сумокротдел ГПУ ставит Вас в известность, что в ряде районов Округа в последнее время участились случаи бродяжничества разных лиц под акомпанимент скрипки, кобзы и друг. инструментов распевующих контрреволюционные песни. Начальниками районных милиций по отношению к указанным лицам никаких мер не принимается и как это было в селах Н.Сыроватке 30/IV-и в селе Межирич 4/VI – , некоторые из них были задержаны, но вскоре же без всяких опросов их были освобождены. Для предупреждения указанных выше ненормальностей, Сумокротдел ГПУ просит сделать по районам соответствующее распоряжение о немедленном задержании бродяг нищих, производство на месте дознательских действий с обязательным воспроизведением распеваемых контр-революционных песен и препровождением задержанных к нам.

О сделанных распоряжениях просьба поставить в известность.

Нач. Сумокротдела ГПУ

/подпись/

/Леся/

Врид. Уполномоченного СОГ

/подпись/

/Назаров/

Секретарь

/подпись/

/Барут/

* * *

Ворожбянский
Районный
Исполнительный
Комитет
5/VI.1926 года
№ 4183

Копия

В.Срочно.

Начальнику Ворожбянской Милиции.

Мною было сегодня около 9 часов утра сделано устное распоряжение надзирателю т. Козлову о задержании лица играющего на кобзу и поющего антисоветские песни в Петлюровском духе, одна из таких песен при этом прилагается, лицо это не имеет никакого документа но надзиратель моему распоряжению не подчинился, а поэтому предлагается Вам арестовать это лицо (кобзаря) и с протоколом дознания и этим отношением направить в Окрмилицию.

Подлин. подписал: Предрайисполкома /подпись/
За секретаря /подпись/
С подлин: верно: /подпись/

* * *

Копия

ДПУ – УСРР СУМСЬКИЙ Округовой відділ при Окрвиконкомі	ГПУ – УССР СУМСКОЙ Окружной отдел при Окрисполкоме	СОГ Группа д. Ч $\frac{1}{2}$ На Ч..... ВСТ. Ч.....	Відповідь чекається до..... Літ. « В » Серія « »
---	--	--	---

Июля 28 1926 г.
№ 68281.

До кого: Нач. Сумокрмилиции
Куда: Сумы

міс. Суми

г. Сумы

Короткий зміст

Сумокротдел ГПУ просит прислать перетиску направленную Вам на распоряжение Н-ком Милиции Ворожбянского района, при отношении за № 130/с.

Врид. Нач. Сумокротдела ГПУ	/подпись/	/Наклон/
Врид. Уполномоченного СОГ	/подпись/	/Назаров/
Секретарь	/подпись/	/Барут/

* * *

Копія
Секретно

ДОСУМОКРВІДДІЛУ Д.П.У.

Згідно відношення Вашого від 28 Червня б. р. ч 68281 при цьому надсилається протокол Ворожбянської Райміліції складений про затримання кобзаря Ляшенка за антірадянські пісні.

ДОДАТОК: копія з ясування Н-ка Райміліції та діловода, пісня про продподаток і копія від Райвик. і прот. дотиту Ляшенка.
Зав.Адміністративним Відділом /Донченко/
Секретар /Моїсеєнко/
/підпис/

* * *

УССР
Н-к
Ворожбянського
р-на
Сумокрмилиции
8/VI 1926г.
№130/с
ВОРОЖБА

Копія
СекретноН-куСУМОКРМИЛИЦИИ
РАПОРТ

Представляя при сем переписку на 5 л-тах о не исполнении законного распоряжения председателя Ворожбянского райисполкома райнадзирателем тов. Козловым и прошу Вашего распоряжения о привлечении виновных к ответственности, а также доношу, что кобзарь в Ваше распоряжение доставлен потому не был, что он сбежал из Ворожбы до моего прихода, а своевременно меры к розыску приняты не были за отсутствием материалов обвинения а предписание ч 4182 РИК пришли вечером т.е. с большим опозданием.
Н-к Ворожбянского РИС /подпись/

* * *

Копія

ПЕСНЯ О ПРОДНАЛОГЕ

Ой люди не дарма весь нарід сумує,
А великий голова нічорта не чує.
Наші красні комісари що ж ви наробили,
Із нас кожї поздірали собі галіфе пошили.

Привез: Він приказу отдає, продналог давати,
Беріть де хочети хоч з під нігть колуपाіти.
Привез тот же. А з чого ж ми почерпнем на ті продналоги,
Хіба підем грабувати край битой дороги.

Принев тот же.
На дорозі вже хватає сердитого люду,
Привучились вони до такого труду.

Принев тот же.
Як гвинтовку начепив оце й багатий,
Чоловіка оголив і пішов проклятий.

Принев тот же.
Суда він не боїться бо він право має,
Хоть якого комисара грішми засинає.

Принев тот же,
Розуміте мужики свої потері,
Ночью банда, красні дньем відчиняйти двері.

Принев тот же.
Барахло, худобу тягнуть, скрині розбивають
А не вимовчеш що скажеш, зуби вибивають.

Принев тот же.
Розуміти мужики в своєму куточку,
Доки будуть грабувать послідню сорочку.

Принев тот же.
Розуміти мужики на що це похоже,
Ой хто ж приїди то його вничтожите.

Принев тот же.

Словами кобзаря вірно

Печатка

Голова Ворожбянського Р.В.К.

/підпис/

* * *

Копія

Начальнику Ворожбянського Району Сумокримлиции
Диловода Ворожбянського району
Мирошніченко Івана Мих.

О Б`Я С Н Е Н И Е .

Во время Вашего отсутствия 5 июня сего года часов в 9 утра Райнадзирателем Козловым в канцелярию Раймилиции был приведен неизвестный мне гражд. глухой и слепой с мальчиком 12 лет играющих на «КОБЗЕ» которого он Козлов опрашивал по какому то делу и за что, точно мне неизвестно, но при допросе упоминалось о каких то песнях и сам кобзарь указывал на Козлова в том, что Козлов заставлял на базаре его петь песни, а затем опрашивает. После опроса надзиратель Козлов не предупредив меня ни в чем ушел из канцелярии, а за ним вслед из канцелярии ушел и кобзарь, куда зачем мне

неизвестно. По уходе из канцелярии кобзаря вышел и я на улицу где и узнав, что кобзарь был задержан по распоряжению Предрика Шумила надзирателем Козловым за пение анти-советских песен, почему и было поручено надзирателю Козлову арестовать кобзаря завести дело и направить с задержанным в Сумокрмилицию. Тов. Козлов после опроса и ухода из канцелярии Милиции кобзаря видел последнего на улице и площади, но мер к задержанию никаких не принял.

5/VI-26 года.

С подлин:

Діловод Мирошничено.
верно:

* * *

Копія

Начальнику Сумокрмилиции и Розыска
Начальника Ворожбянского
района Смагина

ОБЪЯСНЕНИЕ.

5/VI сего года часов в 9 утра я взошел в канцелярию района где за столом в 1-й комнате сидел надзиратель т. Козел опрашивал какого то неизвестного слепого, глухо-немого гр-на с бандурой в руках с ним был лет 12-ти мальчик, я спросил Козлова в чем он обвиняется и по какому делу Вы его опрашиваете? Козлов ответил, что тут пустяки за пение песен я его задержал по распоряжению Председателя Райисполкома, затем я сел в другой комнате стал опрашивать пришедших на допрос, а затем собравшись и уехал по делам службы в с. Межирич, на второй день по возвращению из Межирича мне тов. Козлов передал предписание Райисполкома, где указано, что надзиратель Козлов не исполнил законного распоряжения Председателя Райисполкома т. е. не задержал кобзаря поющего анти-советские песни и предписывает его арестовать мне и направить в распоряжение Сумокрмилиции, а его уже на 1-й день не стало. Мне лично Райисполком никакого распоряжения о задержании кобзаря не давал, а также мне фактически как Начальнику района не было известно до поступления предписания Райисполкома в чем обвинялся кобзарь, где и по чьему распоряжению он задержан и куда он должен быть направлен? Так как Райисполком не счел нужным по этому делу со мной как с Начальником Раймилиции даже и говорить своевременно, а когда уже ушел кобзарь РИК дал мне предписание о задержании. На второй день я решил от надзирателя Козлова узнать подробнее об уходе кобзаря, в словесном объяснении Козлов стал ссылаться на деловода Мирошниченко якобы кобзарь ушел из канцеля-

рии в присутствии последнего, я затребовал письменное об'яснение от т. Мирошниченко последний указал, что Надзиратель Козлов сам лично присутствовал на базарной площади где кобзарь пел анти-советские песни и даже его заставлял их петь, а затем уже после Райисполкома заставил Козлова задержать кобзаря, Козлов не подчинился, а затем все-таки привел кобзаря в канцелярию района и стал его допрашивать, после от'езда меня из района ушел из канцелярии и Козлов оставил в канцелярии кобзаря не предупредив деловода Мирошниченко за ним смотреть, а после ухода из канцелярии Козлова вслед за ним ушел и кобзарь и обратно на улице якобы пел песни о чем знал и видел Козлов которому Райисполком дал распоряжение его арестовать но он почему то не арестовал.

В чем Райисполком обвиняет в настоящее время меня в связи с тем, что в Апреле месяце старый Исполком в лице Председателя т. Шумило и Секретаря Р. П. Демченко которые мне приказывали непременно убрать из Милиции деловода т. Мирошниченко на что я не имел никаких прав и приказаний их не исполнил, за что они мне пригрозили выгнать из Милиции и с этого времени Райисполком начал на меня гонение, затем в том же Апреле месяце Деловод Мирошниченко при обыске у отца зам. Предокрисполкома Серобабы нашел самого Серобаба давал намек и был уверен, что дело не будет заведено, но когда узнал, что дело пошло в Админотдел Райисполкома еще больше стал недоволен на меня и стал придираться к каждой мелочи и искать выход меня из рядов Милиции, однажды меня к себе в кабинет вызывает секретарь Р. П. Демченко и предупреждает меня зачем я арестовал каких то 13 посторонних 3-х граждан в это время в камере задержанных находилось 3" 13 посторонних граждан обвиняемых по 183 ст. У.К. он мне их приказывал освободить и говорил, чтобы я в дальнейшем все дела направлял с его санкции, я ему ответил, что этого сделать не могу он мне обратно пригрозил в таком случае мы тебя выгоним из района, а на второй день после этого Президиум Райисполкома вынес секретное постановление по отношению меня как Начальника района, в том, что я бюрократ, не справляюсь с работой, не работаю в контакте и т.д. вообще всю грязь вылил какие то может быть которые было послано в Сумокрисполком по поводу чего я уже послал Вам об'яснение и этим постановлением Райисполкома ходатайствовал меня снять с района, но с района меня до сего времени не сняли, а райисполком по отношению меня еще больше предпринимает атаку о каждой мелочи доносит в ГПУ и в другие центры, категорически тормозит роботу ни в чем не оказывает содействия в работе и с тем же в месте по делу кобзаря им было донесено в ГПУ всякая ложь и грязь на почве вышеизложенных счетов.

*Переписка Райисполкома по делу кобзаря и об`яснение деловода
Мирошниченко мною за №130/с 15/VI направлено Вам.*

Подлин. подписал: Начальник Ворожбянского района Смагин
С подлин. верно:

* * *

КОПИЯ

Вх. Ч.....Справа Ч 2/с

Секретно

Голові СУМОКРВИКОНКОМУ.

Копія Ворожб.голові РВК

20/VIII-26 року

*У відповідь на Вашу пропозицію від 11 Червня б.р. ч 611/т,
Адміністративний відділ повідомляє, що питанню замітки
Начальника Ворожбянської Райміліції тов.Смагіна за неодноразові
невиконання розпоряджень Ворожбянського Райвіконкому (як було
зазначено у відношенні Р.В.К. ч 4193/т.) на місце був командірован
Начальник Окрміліції яким було виявлено, що останній випадок не
виконання розпоряджень Райвіконкому торкається цілком доглядача
Райміліції, позаяк того, що в той час т.Смагін був відсутнім з
районного центру. Що торкається особисто тов.Смагіна то за
згодою райвіконкому він залишається на місці до підшукування другого.
Взаємовідношення між Райвіконкомом і Райміліцією налагоджені.*

*Справа про затримання кобзаря одноразово надсилається до
Сумського Округового Відділу Д.П.У. згідно його запрохання.*

*ДОДАТОК: відношення Ворожбянського Райвіконкому Ч 4193/
таємн.*

Зав.Адміністративним Відділом
Сумокрвіконкому

/Донченко/

Секретар

/Моїсєснко/

Згідно. Діл.

/підпис/

Відомості про авторів

Гришин Анатолій (1937) – бандурист. Спогад друкується з незначними скороченнями за публікацією в журналі «Народна творчість та етнографія», 1969, №2.

Гордієнко Михайло (1927) – пенсіонер. Спогади підготувала до друку студентка Сумського педуніверситету Оксана Коноз. Друкуються вперше.

Іваненко Марія (1918) – пенсіонерка. Спогади підготувала до друку студентка Сумського педуніверситету Оксана Коноз. Друкуються вперше.

Корнієнко Василь (1926) – пенсіонер. Спогади підготувала до друку студентка Сумського педуніверситету Оксана Коноз. Друкуються вперше.

Лавров Федір (1903-1980) – фольклорист, кандидат філологічних наук. Стаття подається за публікацією в журналі «Народна творчість та етнографія», 1979, №3.

Міняйло Григорій (1944) – фізик, дослідник і пропагандист кобзарського мистецтва. Матеріали подано за публікацією в журналі «Народна творчість та етнографія», 1991, №1.

Мовчан Петро (1928) – пенсіонер. Спогади підготувала до друку студентка Сумського педуніверситету Оксана Коноз. Друкуються вперше.

Остапенко Глафіра (1930) – пенсіонерка. Спогади підготувала до друку студентка Сумського педуніверситету Оксана Коноз. Друкуються вперше.

Охріменко Павло (1919-1997) – доктор філологічних наук, професор Сумського педінституту. Стаття друкується з незначними скороченнями за збірником «Голодомор на Сумщині» (Суми, 1993).

Тарасенко Іван (1923) – журналіст. Спогади друкуються вперше.

Ткаченко Георгій (1898-1993) – художник, архітектор, кобзар. Спогади «Струна до струни» друкуються за публікацією в журналі «Україна», 1988, №19. Розвідка «Збагачуючи традиції» – за публікацією в журналі «Народна творчість та етнографія», 1978, №3 під заголовком «Зустрічі з Єгором Мовчаном». Подається з незначними скороченнями.

Федієнко Микола (1936) – викладач Сумського Вищого училища мистецтв та культури ім. Д.Бортнянського. Спогади друкуються вперше.

Хархан Олександра (1936) – голова правління Сумської первинної організації Українського товариства сліпих. Спогади друкуються вперше.

Ющенко Олекса (1917) – поет. Спогади друкуються за машинописом, підписаним автором.

ЗМІСТ

ВЕРТІЙ ОЛЕКСІЙ. «ДО НЬОГО ГОРНУЛИСЯ ЛЮДИ»	3
СПОГАДИ	
ГЕОРГІЙ ТКАЧЕНКО. СТРУНА ДО СТРУНИ	7
МАРІЯ ІВАНЕНКО. ЄГОР МОВЧАН В МОЇЙ ПАМ'ЯТІ	10
ГЛАФІРА ОСТАПЕНКО. ВАТМОСФЕРІ ЛЮБОВІ ТА ПОВАГИ	11
ПЕТРО МОВЧАН. МИГОРДИМОСЯ НИМ	12
ВАСИЛЬ КОРНІЄНКО. ВЕЛИКОПИСАРІВСЬКІ СТЕЖКИ КОБЗАРЯ	14
МИХАЙЛО ГОРДІЄНКО. КІЛЬКА ЗГАДОК ПРО КОБЗАРЯ	18
ОЛЕКСАНДРА ХАРХАН. ЗУСТРІЧ НЕЗРЯЧОГО З НЕЗРЯЧИМ	19
ІВАН ТАРАСЕНКО. БУЛА ЗИМА З ВІДЛИГОЮ... ..	21
АНАТОЛІЙ ГРИШИН. ЩЕДРЕ СЕРЦЕ КОБЗАРЯ	22
ОЛЕКСА ІОЩЕНКО. КОБЗАР ЄГОР МОВЧАН НЕ МІГ МОВЧАТИ... ..	25
МИКОЛА ФЕДІЄНКО. КАЛИНОВІ ДУМИ ПРО УКРАЇНУ	28
СТАТТІ	
ГЕОРГІЙ ТКАЧЕНКО. ЗБАГАЧУЮЧИ ТРАДИЦІЇ	32
ФЕДІР ЛАВРОВ. ШЕВЧЕНКІВСЬКА ПІСНЯ В РЕПЕРТУАРІ КОБЗАРЯ Є.Х.МОВЧАНА	39
ПАВЛО ОХРИМЕНКО. КОБЗАРСЬКА ДУМА ПРО ГОЛОДОМОР	45
МАТЕРІАЛИ	
МІНЯЙЛО ГРИГОРІЙ. КОБЗАРСЬКА ПІСНЯ ПРО ЗАПОРІЗЬКУ СІЧ	51
ОЛЕКСІЙ ВЕРТІЙ. РЕПРЕСОВАНА ПІСНЯ	53
АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ	54
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	61

Науково-популярне видання

**Єгор
Мовчан**

Спогади. Статті. Матеріали.

Редагування
О.І.Вертій,
В.О.Садівничий
Технічне
редагування
Р.І.Крикун
Коректура
О.І.Вертій,
В.О.Садівничий

Підписано до друку 2.10.99.
Формат 84x108¹/₃₂. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 4,0. Вид.№ 2299. Наклад 500 пр. Замовлення 726.

**Видруковано у друкарні
видавництва
«Слобожанщина».**
м.Суми, вул.Кузнечна, 2.

Видавництво «Собор».
Суми, вул.Соборна, 32.
Тел./факс 22-17-96.

Книги
видавництва «Собор»
на допомогу
вчителям
та викладачам:

- ✓ «Кобзарі, бандуристи та лірники Сумщини». Випуск I. «Євген Адамцевич».
- ✓ В.С.Буцєвицький. «Короткий словник політичної термінології».
- ✓ Михайло Гетьманець. «Велике і вічне «Слово о полку Ігоревім».
- ✓ Олександр Сотник. «Це – наша історія».
- ✓ Михайло Тєсля. «Нотатки з історії сіл Залізняк та Верхня Сироватка...».
- ✓ Олександр Тєлетов. «Маркетинг на промисловому підприємстві».
- ✓ Конспект лекцій з курсу «Історія України». Випуск II. «Українська державність у IX-XIV століттях».

Видавництво «Собор».
Суми, вул.Соборна, 32.
Тел./факс 22-17-96.